

Karády: Kolozsvár – [Kolozsvár/Cluj]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.261-316>

- 261 -

**KOLOZSVÁR ISKOLAVÁROS A DUALISTA KORBAN.
(TÁRSADALOMTÖRTÉNETI HELYZETMEGHATÁROZÁS)¹
[KOLOZSVÁR/CLUJ, A CITY OF HIGHER LEARNING IN THE DUAL
MONARCHY]**

KARÁDY VIKTOR

History Department, Central European University

karadyv2@gmail.com

Abstract. The study presents an overview of educational and socio-historical circumstances and conditions in which the decision was made to establish in Kolozsvár/Cluj the second Hungarian university. This was connected to the administrative function of the city as a regional capital, its political past, its overwhelmingly Magyar population and public image, the richness of its cultural institutions as well as the numerous local academic antecedents. Further on are studied the instances of higher learning founded in the wake the university, the upcoming movements and changes in the local field of advanced training, the position of the university in the given urban society and the dramatic consequences of the power transfer in 1918 : the temporary cessation of the Hungarian university in the city. The last sub-chapters deal with academic particularities of the Kolozsvár alma mater and the internal stratification of the intelligentsia in the city as compared to other major towns of Transylvania and Partium. In most contemporary fields of modernization and nation building connected to the accumulation of intellectual capital and elite training the role played by Kolozsvár/Cluj proved to be exceptional, often unique, as compared to other provincial towns.

Keywords: urbanisation, schooling, educational institutions, training of intellectuals, second university, educational inequalities

Bevezetés

Tagadhatatlan, hogy a második egyetem alapításának és Kolozsvári elhelyezésének elsősorban politikai motivációi lehettek. Erdély területe az ország területének közel harmadát képezte, de ez a magyarországi Habsburg uralom kezdete óta részben önálló fejedelemség volt, részben az osztrák birodalom külön tartományi adminisztrációja alá tartozott. Már az 1848 március 15-i pesti forradalomban is követelt s a függetlenségért harcoló kormány alatt átmenetileg megvalósuló egyesülés Magyarországgal az 1867-es kiegyezés után ténylegessé vált, még pedig (az első időben) a regionális politikai hagyomány és a nemzetiségi erőviszonyok messzemenő tekintetbe vételével.² Az addig mintegy külön országgént fungáló terület szimbolikus integrációjának, a kiépülő nemzetállam integráns részeként való elismertetésének fontos mozzanata volt a második magyar egyetem elhelyezése az erdélyi régió fővárosában.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 261-316.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

A magyar város és lakói

Az egyetem tervezése során Kolozsvár már korábban szóba került.³ Igaz, az 1850-es és 1860-as években még Nagyszeben is számításba jött, mint lehetséges egyetemi székhely Erdélyországban.⁴ Ez támaszkodhatott volna a híres szász város művelődés- és iskolatörténeti súlyára – ekkoriban még az ország egyetlen német nyelvű jogakadémiája is a városban székelt⁵ -, ha nem is népessége számára, amely kisebb volt nemcsak mint a kolozsvári, de még inkább mint a brassói. Erdély kora-modern városiasodása közismerten igencsak elmaradt még az egyesített ország e szempontból egyebütt is alulfejtett többi része mögött is.⁶ Ugyan számos városias központú apró településsel rendelkezett a régió, ezek között azonban csak három lélekszáma haladta meg jelentősen az ötezres (!) nagyság rendet 1870-ben : Brassó (27 800): Kolozsvár (26 400) és Nagyszeben (19 000). Kolozsvár mellett a régió második szabad királyi városának, Marosvásárhelynek. amely 1870 után szintén törvényhatóságú jogot kapott (szemben a tucatnyi erre aspiráló korábban szabad királyi várossal) 1870-ben még mindössze 12 700 lakosa volt, míg pl. Csíkszereda ekkoriban csupán 1 200 lakosú nagyközség.⁷

Kolozsvár városi fejlődése egyébként később sem volt különösebben számottevő az országban. Ez mintegy leképezte (még ha statisztikailag meg is haladta) az egész erdélyi népességnek az ország egész lakosságához képest sokkal szerényebb fejlődését a dualista korban, hiszen a növekedés itt 1870 és 1910 között csak 27% volt⁸, (sőt a kiegyezés utáni első évtizedben a súlyos kolerajárvány miatt egy ideig még csökkent is a lakosság⁹): míg a ország többi népessége 38%, más számítás szerint 40%-os növekedést mutatott fel¹⁰. A városiasodás folyamata természetesen dinamikusabbá vált a kapitalista *Gründerzeit* és az önállóság visszanyerése utáni nemzetépítés korában.

Kolozsvár ugyanis 1870-ben 24 826 ezer lakójával¹¹ mindössze a tizennegyedik (!) helyet foglalta csak el az ország jelentősebb vidéki települései között, messze Szeged (70 200): Szabadka (56 300): Hódmezővásárhely (49 200): Pozsony (46 500): Debrecen (46 100) vagy Kecskemét (42 200) mögött – melyek vele együtt törvényhatósági jogú (azelőtt legtöbbjük 'szabad királyi') városok voltak. Azonban olyan települések népességszámától is elmaradt, mint a mezővárosi rangú s máig kisvárosnak számító Békéscsaba (30 000): Makó (27,400) vagy Szentés (27,600). Még a fontosabb erdélyi és partiumi városok között is voltak számottevően népesebbek, így Arad (32 700): Temesvár (32 200): Nagyvárad (28 700) vagy a fentebb már említett Brassó (27 800).¹² Népességnagyság terén a város növekedése a dualizmus egész korán át országos viszonylatban is viszonylag korlátolt maradt. 1910-ben még mindig csak a tizennegyedik legnépesebb település rangja illette meg. Erdélyen belül azonban Kolozsvár fejlődése a dualista korban, mint láttuk, viszonylag gyors volt – bizonyos nem függetlenül az Egyetem ide telepítésétől. Már 1890 óta ez lett a legnépesebb város a Királyhágón túli nagyrégióban és 1910-re 58 000-t meghaladó lélekszámával 1870-hez képest több mint megduplázódott (és 1850-nel összehasonlítva még korábbi

népességszámának három és félszeresére nőtt). Marosvásárhely is közel hasonló növekedést ért el a dualista korban, s így mindkét törvényhatósági jogú város messze meghaladta korábbi regionális konkurensait, Brassót (39 000) és Nagyszebent (30 000). Ez utóbbiak lakossága az egész korszak alatt még lassabban is nőtt mint az erdélyi városok átlaga.¹³

Az Egyetem alapításának korában Kolozsvár városi infrastruktúrája és gazdasága még nem mondható különösen fejlettnak. „1869-ben számba vett 8515 foglalkoztatottja alapvető foglalkozásokra bontva így oszlik meg: kézműipar–szállítás – 4466 (52,44%): mezőgazdaság 2337 (27,46%): kereskedelem–hitelélet – 848 (9,63%): értelmiség 864 (10,47%).”¹⁴ „A város vérkeringésének tónusát a nemesi-birtokos elemekből kialakult „úri középosztály”, a dzsentri réteg, a politikai-közigazgatási központra jellemző vezető elem szabja meg, és a polgári, vállalkozói, értelmiségi réteg lassan fejlődik fel.”¹⁵ Ha az értelmiség számaránya már számottevő a korabeli városokhoz képest, az aktív lakosság több mint negyede még mezőgazdasági tevékenységet folytat. Az 1869/70-es népszámlálás a belvárosban mindössze 168 egyemeletes és 11 kétemeletes építményt talált az összeírt 3296 házból. Ezek szerint ennél magasabb épületek ekkoriban nem is voltak a városban.¹⁶ Az egész tágabb városkörzetben sem volt több mint 13 kétemeletes és 243 egyemeletes épület.¹⁷ Még 1900-ban is az akkorra 5670-ra nőtt házparkból csak 415 egy és 43 kétemeleteset találni.¹⁸ Igazán intenzívvé a századforduló után válik a nagyvárosiasodás. E témában fontos emlékeztetni, hogy az egyetem igényei és néha tanárainak technikai hozzájárulása nagy szerepet játszottak abban, hogy már 1887-re megépült az első modern vízmű a városban, igaz ekkor még csak az egyetem és a környező központi negyed ellátására.¹⁹ Viszont már 1869 után bevezették – kezdetben csak a közvilágítás céljaira – a gázellátást,²⁰ majd a századforduló után, 1906-tól az áramszolgáltatást, a Szamos folyón a városon kívül épített vízi erőmű termelte energiából.²¹

Az elképzelt illetve régóta tervezett második egyetem székhelyéül ezért is sokan Pozsonyt választották volna. Pozsony nemcsak sokkal nagyobb város volt (1870-ben 46,500 lakóval) de még talán jelentősebb történelmi presztízt is hordozott, mint korábbi koronázó főváros és a reformkori (még rendi) országgyűlések székhelye. Minden bizonnyal inkább nagyvárosias jellegű is volt, központja tele a nagybirtokos mágnások palotáival és ezek időszakos lakói igényeire beállított szolgáltató intézményekkel. Régi (1777) jogakadémiája, valamint szintén régi és rangos középiskolái révén²² a társadalmi elit képzésében tekintélyes iskolaváros is volt. Korábbi politikai funkciói révén mintegy természetes jelölt lehetett volna a második egyetem székhelyére is.

Kolozsvár ezzel szemben, ahogy a városszociológus megállapította, bár egyike volt a dualista kor 5 sokfunkciójú vidéki regionális centrumainak az országban²³, mégpedig formálisan a legnagyobb – egész Erdélyt magába foglaló – népességi hinterlanddal, bár tényleges vonzáskörzetében kb. 1 millióan éltek. „Mindenekelőtt adminisztratív-kulturális-

szellemi központ, egyetemi és középiskolai város, újságírása, színházkultúrája, könyvkiadása, egyházi szerepköre vidéki városainkhoz mérten kiemelkedő. E téren Budapestet követi városaink sorában.”²⁴ E mellett Kolozsvár még - kezdeti urbanizációs alulfejlettsége ellenére – egy olyan aduval rendelkezett, ami a nemzetépítés 1867 után immár előrehaladottnak tekinthető fázisában egyre nagyobb súllyal nyomott a latba hasonló 'nemzetpolitikailag fontos' s több mint szimbolikus döntéseknél, t.i. az, hogy egyértelműen 'magyar' és lakossága nemzeti jellege szerint a 18. századtól egyre inkább magyarosodó város volt.²⁵ Míg a bizonyíték sok szempontból városiasabb Pozsony lakossága a korszak végéig jórészt német és szlovák nyelvű, annyira, hogy a csak magyarul tudók aránya itt 1880-ban alig 16%-ot tett ki s még 1900-ban is csak 30,5%-ot, Kolozsvárott 1910-ben a népesség 90%-a beszélt magyarul, de már 1880-ban is kerek 80%-a nem ismert más nyelvet, mint a magyart. Így a várost a kortársak az ország egyik fontos 'magyarosítási kohójának' tekinthették egy olyan korban, amikor egyes 'magyar' nimbuszú városokban - nemcsak Budapesten, hanem Erdélyben is – az általános magyarosodási trend ellenére ellen-asszimilációs tendenciák is felütötték fejüket, például Nagyenyeden vagy Szilágysomlyón.²⁶

Mindez perdöntő szerepet játszhatott abban, hogy az új egyetem legfőbb politikai tervezője Eötvös József – épp úgy, mint a korabeli kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere s egyben az egyetem szervezésével megbízott miniszteri biztos, az erdélyi gróf Mikó Imre – az egyetemet eleve „Kolozsvárra álmodta”.²⁷

Kolozsvár sok szempontból kiemelt helyzete mindenképp erősen kötődött korábbi politikai és főiskolai funkcióihoz, hiszen a város már a 16. század vége óta többé-kevésbé folytonosan valódi főiskolai és egyetemi székhely. Formálisan 1581-ben itt alakult meg Báthory István fejedelem és lengyel király kezdeményezésére egy katolikus egyetem teológiai és bölcsészeti karral. (Ez, – bár a jezsuiták vezetése alatt állt - nyitott maradt a protestánsok előtt is, bizonyíték az erdélyi, hungaricumnak számító korabeli vallásszabadság elvének, pontosabban a négy, akkoriban főképp magyar ajkú hívőkörű keresztény felekezeteknek a Tordai országgyűlésen 1568-ban kimondott egyenjogúsága nevében.) Ez az egyetemalapítás sokfajta viszontagságot élt meg a következő évszázadokban. A jezsuitákat már az 1603-as erdélyi országgyűlés kiutasította a fejedelemségből, bár a gimnáziumuk Kolozsmonostoron továbbra is fennmaradhatott, megszakításokkal ugyan, a 17. század nagyobbik része alatt.²⁸ Mária Terézia idejében, a Jézus társaság 1773-as véglegesnek szánt feloszlata után, aztán tervbe vettek egy felekezetközi tudományegyetem felállítását, melynek vezetését a császárné 1776-ban a piarista rendre bízta. Meg is született 1774-ben egy jogi tanszék, mely utóbb jogakadémiává vedlett át (alig előzve meg a Pozsonyi testvérintézetet) és 1775-ben egy orvosi kar, amely később Orvos-Sebészeti Tanintézetként (mint felcser- és bábaképző) lett ismert. Az előbbi kis megszakítással, az utóbbi folyamatosan működött a második egyetem 1872-es

megalakulásáig, bár II. József a fejlesztést nem folytatta. Ellenkezőleg, líceummá degradálta a működő egyetemenkénti képződményt és a teológiát Gyulafehérvárra helyezte át.²⁹ Mégis, a két világi szakfőiskola (a felcserképző és a jogakadémia) máris konkrét bár szerény formában megteremtette a későbbi egyetem intézményi alapjait, berendezéseivel és másfél tucat oktatójával. Kolozsvár volt ugyanis e korban az egyetlen vidéki város az országban, amelyben egyszerre két felsőfokú szakképzést nyújtó főiskola működött.³⁰ A felcserképző ebből a szempontból különösen fontos volt, mint egyedüli az országban a Pesti Orvoskaron kívül, bár a bécsi rokonintézetbe, a Josephinumba szintén jártak magyarországi (túlnyomóan katolikus) diákok majdnem pontosan ugyanabban a közel száz évben ami alatt a Kolozsvári felcserképzőbe is (1776 és 1871 között).³¹ A kolozsvári képzőhely azonban sokkal hatékonyabbnak bizonyult mint a bécsi. 1831/2 és 1871/2 között 423 diplomás felcser bocsájtott ki,³² míg a Josephinumba ezalatt mindössze 269 beiratkozót regisztráltak, akik közül sokan nem végeztek, vagy nem Bécsben.³³

De hasonlóan konkrét indokát adta a második egyetem Kolozsvárra telepítésének az, hogy a város ténylegesen az erdélyi régió fővárosának politikai funkcióit töltötte be. Már 1790 óta itt székel a tartomány egyfajta 'minisztériuma', a főkormánysház (*gubernium*). Ráadásul a kiegyezés után (mint átmenetileg 1848-49-ben) ezúttal véglegesnek tűnő módon megvalósult az unió Erdély és Magyarország között, így felszabadult a főkormánysház épületegyüttese. Egyes vélemények szerint Kolozsvár mellett az képezte az egyik legfontosabb érvet az egyetemen alapítás mellett, hogy itt adott volt egy városközpontú fekvésű s a tervezett egyetemet azonnal befogadni képes, üres építmény.³⁴ Ezen kívül a jogi kar a királyi líceum (középiskola) épületében kapott előadó termeket, míg az orvosi kar a Karolina kórházban, ami így egyetemi gyakorló klinikává alakulhatott át.³⁵ Az új Egyetem szűkösen majd meg is tud elégedni ezzel az elhelyezéssel működésének első évtizedében, hiszen a nagyobb bővítések és építkezések csak az 1880-as években kezdődnek s az új központi épület majd az alapítás utáni harmadik évtized végén (1902) készül el.³⁶

De az új egyetem székhelye sokat köszönhet minden valószínűség szerint népessége felsőbb rétegeinek, a kései illetve az önmagát túlélő rendi társadalom részben nemesi, de egyre inkább polgári háttérű 'úri' csoportjainak, ezek viszonylag magas szintű iskolázottságának, kiegyensúlyozott társas viszonyainak, a korábban kiépített művelődési intézmények sokféleségének és tekintélyének.

Itt többek között arra kell gondolni, hogy – ahogy már erre fentebb említés történt – a város lakossága majdnem kizárólag magyar etnikai összetételű volt, bár felekezetiileg erősen megosztott és a dualista korban az is maradt, beleértve a beköltöző s elmagyarosodó allogén kulturális háttérű polgári népességet, elsősorban zsidókat. A két nagyjából azonos számerejű, a lakosság egy-egy harmadát kitevő, és majdnem kizárólag magyar nyelvű római katolikusok és reformátusok mellett az időben alig változóan volt egy hetednyi, részben (negyedrészt) szintén magyar uniátus (görög katolikus) és egy gyorsan gyarapodó

(1869 és 1910 között 3,9%-ról népességi arányukat 11,6%-ra megháromszorozó és 1910-re már majdnem teljesen (93%-ban) szintén magyar ajkú és gyorsan polgárosodó zsidóság. Ezzel a helyi zsidóság nyelvi akkulturációja már a századfordulón még erősebb elmagyarosodást mutatott, mint Budapesten, ahol 1900-ban a zsidó népesség 14,4% még idegen anyanyelvűnek jelentette be magát a népszámláláson, szemben a kolozsvári zsidók mindössze 13%-ával. Igaz, ekkoriban a bánáti és kelet-magyarországi városokban letelepedett zsidó lakosságban a nem magyar ajkú zsidók aránya több helyütt már egy tized alatti volt, Debrecenben alig 2,2%. Viszont a kevés még jiddis vagy német anyanyelvűként bejelentett zsidók között az ország összes városából Kolozsvárott beszéltek legtöbben magyarul is (81%).³⁷ Ezek fontos jelzések, még ha azt is tudjuk, hogy a nemzetállam építésének korában az anyanyelvűnek vagy 'fő beszélt nyelvűnek' minősített adatok képlékenyek s éppúgy fejezhetnek ki tényleges nyelvhasználati gyakorlatot mint egyfajta 'nyelvi lojalitást' a címzetes uralkodó nemzetiség irányában.³⁸ A bevallott anyanyelvi vagy 'fő használt nyelvi' adatokat helyileg pontosíthatják a sajtó vagy az elemi oktatás keresletének nyelvére vonatkozó adatok, melyeket lentebb itt is mozgósítok.

Emellett kisebb arányban, 3-3% körüli súllyal képviseltették magukat a városban a ténylegesen mindig is magyar anyanyelvű unitáriusok, valamint az (1910-ben itt már 72%-ban magyar fő nyelvet bejelentő) evangélikusok – akkor, amikor a két törvényhozási jogal bíró erdélyi városon (Kolozsvár és Marosvásárhely) kívül élő erdélyi felekezeti társaik még túlnyomóan (88%-ban)³⁹ német nyelvűek voltak s a korszak végén túl is azok maradtak. Kísért a magyar nyelvűek arányát is emelték a csak 20% arányban magyar ajkú unitáriusok (görög katolikusok). Már 1880-ban a város összlakosságának így 80%-a magyar anyanyelvű (vagy 'főnyelvű') s köztük 62% csak magyarul tudott. 1910-re a bejelentett magyar nyelvűség aránya 83,4%-ra módosult. A város magyar jellegére és magyarosító hatására jellemző, hogy az - összességében ritka - családnevüket magyarosító erdélyi (evangélikus) szászok negyedrésze éppen Kolozsváron választott magyar családnevet az 1913 előtti két évtizedben, a névmagyarosító mozgalom hőskorában, igaz ezek is legtöbbször az államhatalom nyomása alatt mint közalkalmazottak.⁴⁰ A kicsiny, erdélyi alapítású és túlnyomóan Erdélyben szétszórtan vagy falusi tömbökben megtelepedett unitárius felekezetnek Kolozsvár legfontosabb városi szálláshelyeként szolgált az országban Torda és - a századforduló után - Budapest mögött.⁴¹

Az írástudó és magasabban iskolázott rétegekben közvetett adataink szerint még magasabbnak kellett lenni a magyar nyelvűek arányának, hiszen az 1910-es népszámlálás szerint 90% feletti magyar anyanyelvű népességet képviselő nyugati keresztény és zsidó hitfelekezetek fiatal (20-24 éves) férfitagjai között az írástudatlanság rátája rendre 7% alatt volt (a zsidóknál csak 2,8%): míg a túlnyomóan nem magyar pravoszlávoknál és unitáriusoknál egységesen 42% feletti.⁴² Ennek egyik következményeként értelmezhető például az, hogy Kolozsváron a 20. század elején megjelenő 11 időszakos sajtótermék

(akárcsak a Marosvásárhely 13 hasonló kiadványa) mind magyar nyelvű volt,⁴³ egyedülállóan az ország vegyes nemzetiségi területeinek nagyvárosai között. Az elemi oktatásban az 1893-ban két tucatnyi elemi iskolából is csak egy oktatott a magyaron kívül németül is.⁴⁴

A második egyetem alapítási helyének kiválasztása szempontjából bizonyosan szerepet játszott az a tény, hogy a nemzetállam megszilárdulása és további kiépítése korában ez a történelmileg erősen 'magyar' etnikai nimbuszú város egy többségében már legalább a 18. század eleje óta nem magyar népességi többséget felmutató régió fővárosaként fungált. Ezért is tűnhetett logikusnak a korabeli döntéshozók számára, hogy a kisebbségi elitcsoportok asszimilációja szempontjából kulcsfontosságú szocializációs intézményt, a második egyetemet, ide telepítsék.

Az, hogy ez milyen eredménnyel járt, már egy másik kérdés. A magyar mellett a szász diákok találkozása a magyar nemzetállami orientációt képviselő Egyetemen biztos asszimilációs hatást is gyakorolt, ugyanakkor, amikor lehetővé tette az induló nemzetiségi értelmiség tagjai közötti kapcsolatépítést, nevezetesen a nemzetiségi s partikuláris érdekeket képviselő diákegyletek égisze alatt.⁴⁵ Egy magyar kortárs beszámolója szerint „Voltak közöttünk az ifjúsági egyesületekben is románok, a szászok sem vonták ki magukat egyes esetekben a személyes érintkezésből, de nekik is, a románoknak is megvolt a külön tömörülésük. A mieink a szász és román egyesületekkel tudtommal semmi hivatalos érintkezésbe nem állottak – nem a mi vonakodásunk miatt.”⁴⁶ Programszerűen az Egyetem integráló közegnek indult. Az előbb idézett szemtanú erről azt mondta: „...sohasem tapasztaltam ellenséges indulatot nem-magyarok irányában... Egy-egy tanár részt vett a politikai életben, különösen 1906-tól fogva, amikor a magyarságot fenyegető veszedelmet már jobban észrevették, de maga az egyetem sohasem volt politizáló egyetem.”⁴⁷ Mindenesetre tudjuk, hogy Kolozsváron jártak egyetemre és 20. század vezető román politikai grémiumainak egyes képviselői, mint Julius Maniu.

Az ilyen jellegű beszámolóknak némileg ellentmond az is hogy az 1894-es nagy port felverő 'memorandum pernek' – érthetően - jelentős visszhangja volt a román diákságban is. A perben a helyi bíróság - közismerten - tucatnyi prominens román nacionalistát ítélte el, betiltva pártjukat, akik az 1868-as Eötvös féle liberális 'nemzetiségi törvényben' előírt nemzetiségi jogok biztosítását kérték számon a magyar hatóságoktól. Az elítélteknek a király a következő évben már amnesztiát adott. Az egyetemen a nacionalista diákokkal való szolidaritását is szemére vetették a román tanszéket betöltő Szilasi Gergelynek (Grigore Silasi-nak): aki a Julia román diákegylet kezdeményezője és mentora, ekkoriban még a bölcsészkar dékánja is volt. Az egyetemi vizsgálat oda vezetett, hogy a miniszter Szilasit először kényszer-szabadságoltatta, majd elbocsájtotta pozíciójából s tanszékére – elég szokatlanul - maga által javasolt új tanárt nevezett ki.⁴⁸ A korabeli honi nacionalizmus éppoly intranzigensnek bizonyult mint ellenpárjai, főképp egymással szemben.⁴⁹

A felekezeti mezőben azonban, amikor ennek nem volt nacionalista tétje, Kolozsváron kimutathatóan harmonikus, kiegyensúlyozott kapcsolatok uralkodtak, szemben talán egyes erdélyi vagy más többnemzetiségű városok és régiók – főképp történelmileg – antagonisztikusabb viszonyaival. A város mintegy fordítottnak képezte le az erdélyi népesség felekezeti sokféleségét. Itt nem voltak többségben a görög egyházak hívei mint egész Erdélyben (s ott is főképp a városokon kívül): bár a részben magyar nyelvű uniátusok aránya (16%) azért számottevőnek bizonyult. Itt inkább egyes nyugati keresztény felekezetek dominanciája érvényesült, közöttük is egy-egy harmadnyi római katolikussal és reformátussal, míg a korszak végén már 12% zsidó is jelen volt. A többi felekezet azonban, benne az erdélyi 'Királyföld' városaiban mindenütt erősen képviselt evangélikus szászokkal (3%): csak nyomokban volt található. Ennek a sajátos sokféleségnek egyik jele volt az, hogy (a fővárostól eltekintve) az összes korabeli magyarországi nagyváros között itt volt a legtöbb s hat felekezethez tartozó templom (összesen 22, akárcsak a sokkal népesebb Temesvárott, és mindössze alig két és félszer kevesebb mint a sokszorosan nagyobb népességű Budapesten, ahol összesen 58 templom szolgált a híveket).⁵⁰ A helyi elemi iskolai kereslet kielégítésében itt az állami és községi iskolák mellett a görög keletiekén kívül az összes többi (tehát a zsidókkal együtt hat) felekezet iskolái képviseltették magukat (1893-as adat szerint).⁵¹ Ez meglehetősen egyedülálló jelenségnek minősült a helyi iskolai piacokon. (A pravoszláv iskola hiánya is nyilván csak a felekezet elenyésző – 2,8%-nyi – helyi népességszámának tudható be. Még 1910-ben is csak 18 görög ortodox fiút és 19 lányt találni a városban a 7-11 éves korosztályban).⁵²

A jó felekezeti közti kapcsolatokra az is jellemző, hogy az 1894-5-ös egyházpolitikai törvényhozás utáni évtizedekben sehol másutt nem figyelhető meg nagyobb arányban felekezetek közötti vegyes házasság a törvényhatósági jogú városokban, mint Kolozsváron és Marosvásárhelyen, ahol ezek – például 1904 és 1906 között – megközelítették az összes frigy felét (44-45%-ot). Ez, magasan meghaladta nemcsak az erdélyi, de az összes korabeli nagyváros arányait, így például a soron következő nagyváradi 39,7%-ot, nem beszélve a *melting pot* hírvő főváros alig 28,8%-áról.⁵³ Itt persze a magyar népességi hegemonia révén inkább csak felekezetek közötti házasságokról lehetett szó, ami nem mond ellent annak, hogy a nemzetiségi házasságok egymástól igencsak elkülönülve működtek Erdélyben, valószínűleg egymással szemben még zártabban is mint egyebütt az országban, ha számba vesszük, hogy „érdemi asszimiláció a szászok és a románok körében nem volt”.⁵⁴ Így „a nemzetek közötti vegyes házasságok ritkaságszámba mentek”.⁵⁵

Talán a helyi felekezeti hatóságok és hívők közötti jó viszony köszönt vissza 1918 december 24. után is, amikor a román hadsereg elfoglalta a várost. A következő hónapok mindenféle alkalmi atrocitásokkal jártak, különösen az egyetemi személyzet zaklatásával, de ez még nem bénította meg teljesen az intézmény működését. 1919. április 10-én még hagyományos ünnepi körülmények között doktorokat avattak. Ez kevéssel azelőtt történt,

hogy a következő hó 12-én a román hatóságok manu militari elfoglalták és átvették az Egyetem összes épületét és az új hatalomnak járó hivatali esküt megtagadó professzorokat heteken belül nem csak megfosztották állásuktól, de legtöbbjüket ki is toloncolták az országból.⁵⁶ Azok akik az új rend szerint még maradhattak – a Tisza vonalától keletre születettek – a három nyugati keresztény egyház támogatásával rögtön összefogtak egy felekezeti magyar egyetem felállítása érdekében.⁵⁷ Bár ez az ambiciózus kísérlet a román kormányzati ellenállás folytán elbukott, egy hasonló, de szerényebb magyar egyetemalapítási vállalkozás 1920 októbere és 1921 októbere között még megvalósult és közel 200 hallgatóval ténylegesen működött.⁵⁸ Addig, amíg az új hatóságok engedték. Ez is neve ellenére (Református Tanárképző Intézet) felekezeti vállalkozás volt, többségében nem is református diáksággal és tanári karral, bár a református teológia épületében.⁵⁹

Művelt elit és a közművelődés fórumai

A város a magyar főnemesség és a magyar háttérű, vagy magyarosodó allogén polgárság szálláshelye is volt, ellátva a modern polgári élet intézményes kellékeivel, mint könyvtárak, színház⁶⁰, báltermek, kaszinók, szabadkőműves páholyok⁶¹, később mozik, stb. Az urbánus polgárosodás korabeli szintjére mutat közvetetten (sajnos csak kései jelzésképp) az az 1910-es információ, mely szerint a kolozsvári aktív népességben volt a legmagasabb Budapest (7,6%) után az 'úri' rétegeket kiszolgáló cselédség számaránya az aktív népességben (6,6%).⁶² Ha a kereső női népességet külön vesszük, ebben értelemszerűen még erősebben kiemelkedik Kolozsvár polgári elitjének ilyenfajta cseléd tartó képessége. Ezen túl a különböző személyes szolgáltatásban aktívak számaránya (bejárónő, mosónő, vasalónő, mosodai vagy festődei munkás, borbély): ami a cseléd tartással együtt az erősen polgárosodott rétegek jelenlétére utal – szintén a két erdélyi törvényhatósági jogú városban lett a 20. század elejére Budapest után a legmagasabb az országban: Kolozsvárt 78,6 és Marosvásárhelyen 73,1 a Nagyvárad-i 69,1 előtt, 1000 főre számolva.⁶³ A városi elitek viszonylag erős életmódbeli polgárosodási szintjére jellemző az a lakásminőségre vonatkozó adat is, hogy 1900-ban az ország összes Budapesten kívüli városa között itt találni nyers számban is (még inkább a lakosságszám arányában) leggyakrabban – vagy inkább csak legkevésbé ritkán - fürdőszobát.⁶⁴

Ezek a polgárosodási, vagy az életmód modernizálására utaló jelzések utólag igazolják azt is, hogy miért szerepel a vidéki városok élén Kolozsvár mind az itt született mind az itt elhalálozott honi hírességek között. Márpedig a kolozsvári születésűek jó része a jelzés szerint még az egyetem alapítása előtt látta meg a napvilágot, bár ez már nem mondható az itt elhalálozottakra.) Mindezt külön cikkben mutatja be a régi rendszer legtekintélyesebb magyar enciklopédiája a Révai Nagy Lexikon (1911-1935). Az itt született 139 hírességgel a lakosságszámával sokkal kisebb Kolozsvár megelőzi Pozsonyt (117): Nagyváradot (109) és

Szegedet. A helyben elhalálozott hírességek szempontjából Kolozsvár (54 itt elhunyt notabilitással) Debrecent (51): Szegedet (28) és Pozsonyt haladja túl. Igaz, hogy mindkét viszonylatban a legtöbb híresség Budapesti volt : a helyben születettek 48,8%-a és az életüket itt bevégezők nem kevesebb mint 85,6%-a.⁶⁵ Egy korábbi, szintén a *Révai Nagy Lexikonban* szócikkkel jelzett hírességek születési helyére vonatkozó kutatás népességszámra bontja le ugyanezeket az adatokat. Kolozsvár a 10 000 lakosra eső ott született hírességek szerinti rátája (11,1) messze a legmagasabb az összes törvényhatósági jogú város között, megelőzve Kassát (10,4): Székesfehérvárt (10,2): Nagyváradot (9,35): Pozsonyt (9,0): Baját (9,0): de még az iskolásúrság szempontjából kiemelkedő Sopront (7,1):⁶⁶ sőt Budapestet (8,4) is.⁶⁷

Ha a városi közintézmények modernizációja szempontjából Kolozsvár nem mindenben emelkedett ki a vidéki városok között, sőt a csatornázás és az vízmű építése a városban csak a századfordulón valósult meg, több ismerv szerint azonban jelentősen, különösen az Egyetem megalakulását követően. A helyi orvosi kar működésével összefüggésben érthető, hogy a XX. század elején már itt volt a legtöbb gyógyintézet és kórházi ágy.⁶⁸ Már korábban említést nyert az értelmiségiek magas aránya az aktív népességben s ez nemcsak az egyetem kiépülésével függhetett össze, hanem azzal is, hogy a 20. század elején már összesen 52 tanintézet volt a városban és egy minden bizonnyal túlzó forrás szerint “1908-ban a város lakóinak negyede tanuló, tanító, tanár volt.”⁶⁹

E viszonylag korai polgárosodásra mutató jelzéseknek a fényében értelmezhető a kolozsvári egyleti élet gyors kibontakozása is. Kolozsvár már az 1878-as statisztikai összeírás szerint az ország városai között a második volt az önkéntes polgári egyletek számát és taglétszámát illetőleg (60 egyesülettel és 9173 taggal) Pozsony után (ahol 81 egyesület működött 18599 taggal). Lakosságszámra kivetítve így elvben (hiszen egy lakos több társulati kapcsolattal is rendelkezhetett) Kolozsváron 498 lakos esett egy egyesületre, Marosvásárhelyen még kevesebb 460, míg az utánuk következő Pozsonyban 593 és Sopronban 595.⁷⁰ Ehhez az egyenlőtlenséghez a dualista kor előrehaladtával bizonyára hozzájárult maga az Egyetemi kör – „az ifjúsági élet középpontja” és az Egyetem karain belül alakuló 4 segélyegylet, melyek ugyan egy tanú szerint nem képviseltek tömeges mozgalmat.⁷¹ E mellett az alma mater hajlékot adott a mensa academica-nak, a hallgatói énekkarnak, az Atlétikai Clubnak, a Zeneegyletnek és – a gépesített szöveg-reprodukció előtti korban oly fontos – Egyetemi Gyorsíró Egyesületnek.⁷² Az általános egyetemi szocializációt szolgáló s elvben minden diák előtt nyitott körökön kívül alakultak nemzetiségi diákcsoporthozulások is. Közöttük az 1880-as években országos hírre tett szert a román diákok Julia Egylete. A román nacionalista agitációba bonyolódó Egyletet az állami és magyar dominanciát képviselő egyetemi hatóságok feloszlatták és az Egylet akcióit támogató professzort kényszernyugdíjazták.⁷³

Közismert, hogy hosszú s nehézkes előzmények után 1859-ben gróf Mikó Imre aulikus mágnás kezdeményezésére (aki saját kolozsvári villáját ajánlotta fel az intézmény céljaira) 283 taggal megalakult a magyar nyelvű művelődés támogatására az *Erdélyi Múzeum-Egyesület*.⁷⁴ Az EME 1872-től már hét szakosztállyal működött. Ezeknek persze nem csak helyben, hanem az egész régióban jelentős volt művelődést hordozó s a társadalmi elitben ezt hatékonyan terjesztő tevékenysége. Az EME maga konkrétan is nagy szerepet játszott az egyetem megalakulásában, átengedve ennek céljaira egyes helyiségeit és berendezéseit. Konkrétan ez a perspektíva és az EME tudományos gyűjteményeinek és könyvtárának gazdagsága – melyekhez hasonlólt vidéken más számba jövő város nem tudott volna felmutatni – motiválhatta Eötvös József kultuszminisztert, hogy a második tudományegyetem tervezésénél egyértelműen Kolozsvár mellett törjön pácát.⁷⁵

1872-ben az új egyetem és az EME együttműködése szerződési biztosításra került az állammal, aminek következtében az EME évi 5000 forintos állami szubvenciót nyert kutatómunkák végzéséhez.⁷⁶ Az Egyetem és az EME együttműködése folyóiratok fenntartásában, közös népművelő előadások szervezésében, 1904 után az EME Erdélyország egészére kiterjedő vándorgyűlései révén országos szaktudósi hálózatok létrehozásában teljesedett ki.⁷⁷ Az 1878-as statisztika az egyletekről az EME-t már a Magyar Tudományos Akadémia és a szakosított országos merítő körű szellemi társulások után az ország legtekintélyesebb vidéki tudományos egyesületének minősítette.⁷⁸ Az EME 1859 és 1934 között (csak ilyen bontásban van adat) nem kevesebb, mint 3285 tudományos eseményt szervezett, köztük 203 szakmai vándorgyűlést.⁷⁹ Az Egyetem megalakulása után a helyi „tudományos közélet igazi fóruma az EME szakosztályainak szakmai felolvasásai és vándorgyűlései lettek.”⁸⁰

1885-ben szintén Kolozsváron indult az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület* (EMKE): ami rövidesen az ország legnagyobb polgári közművelési egyesületévé vált.⁸¹ Igen széleskörű tevékenységet fejtett ki iskolák, óvodák, egyházak és népkönyvtárak segélyezésével. A megalakulása utáni negyedszázadban 268 iskolát támogatott vagy egyenesen épített, 77 óvodát és 214 népkönyvtárat állított fel, igaz, nem ritkán a román és a szász polgárság ellenérzéseitől kísérve.⁸² Fontos hozzátenni, hogy az EMKE szervezésében, tagfelvételi politikájában több szempontból a legmodernebb liberális alapelvek valósultak meg. Egyrészt a tagságban – igaz, elsősorban mint anyagi támogatók – már nők is részt vettek, főképp az erdélyi arisztokrácia soraiból, másrészt nem érvényesült semmiféle vallási preferencia, sőt kimondottan etnikai sem, bár gyakorlatilag persze az egyesület a magyar nyelvű művelődés szolgálatára volt beállítva és üzenetei idővel egyre inkább a korabeli ‘magyar szupremácia’ ideológiáját hordozták.⁸³ Tagságában korán megtalálni a helyi mágnásokat (kb. 4,2%-ban): a zsidó polgárságot (megközelítőleg szintén 4,3%-ban): míg a különféle papi elemeket sokkal kevésbé, mint Erdély egyéb nemzetiségi egyleteiben, különösen a román ASTRA-ban, kevésbé de szignifikánsan a szász irányítású

Landeskundeverein-ben.⁸⁴ Igaz, hogy a papság viszonylag szerény részvétele egy ilyen, magyarosításra beállított közösségi mozgalomban – szemben az elhatárolódó s ellen-asszimilációs stratégiát folytató nemzetiségi egyletekkel – a magyar polgári közönség korai szekularizációját is tükrözi, ami sokkal kevésbé volt jellemző a magyar nacionalizmussal konkuráló vagy annak ellenálló s a keleti kereszténységhez tartozó nemzetiségi kisebbségekre (melyek – főképp a románok – történetesen Erdélyben egyértelmű többséget jelentettek⁸⁵). Ennek megközelítőlegesen tükrét találni a papság részarányában az értelmiségben, mely a keleti keresztényeknél még 1910-ben is 29% volt Erdélyben, míg a nyugati keresztényeknél ez mindössze 2,5% – római katolikusok – és 9,8% – unitáriusok – között ingadozott.⁸⁶

A helyi egyleti élet intenzitásának későbbi alakulására nézve nem anekdotikus jellegű az a tény, hogy a kolozsvári orvosok 1895-re már három párhuzamos társulatban tömörültek. Ezek voltak a Kolozsvári orvosi kör (1892 óta): a korábban létrejövő Kolozsvári orvos-természettudományi társulat (1876): valamint a még korábbi Erdélyi muzeum-egylet orvosi szakosztálya (1872). E szakmai szervezeteknek különleges jellegét akkor lehet értékelni, ha tudjuk, hogy Budapesten kívül mindössze 23 hasonló működött e korban, legtöbbje a megyékben s csupán kivételesen volt egy-egy külön egylet nagyobb városokban (mint Arad, Debrecen és Pozsony).⁸⁷ Ehhez persze azt is hozzá lehet fűzni, hogy 1890 és 1910 között átlagosan a vidéki városok között Kolozsváron rendelt a legtöbb orvos, megelőzve Sopront és messzebb mögöttük a többi nagyvárost. Egy orvosra ugyanis 944 potenciális páciens esett Kolozsváron, 1023 Sopronban, bár mindössze 663 Budapesten.⁸⁸

Az egyletekkel kapcsolatban nem szabad említés nélkül hagyni a helyi szabadkőművesség kevésbé kutatott, de minden bizonnyal jelentős befolyását a kolozsvári középosztály és az értelmiség köreiben. Bár a források ezen a téren nem teljesek és megbízhatóságuk sem teljesen bizonyított, számításaim szerint joggal feltételezhető, hogy a város az egész erdélyi, bánáti és partiumi terület legfontosabb szabadkőműves telephelye volt. Egy erre vonatkozó erdélyi, bánáti és vajdasági listán a kolozsvári lakos szabadkőművesek az összes több mint ötödét (22%-át) adták ki, azaz többet mint a nagyrégió bármely más települése Zombortól Máramaroszigetig.⁸⁹

Az EME könyvtára 1895-ben az Egyetem gondozásába ment át és hathatós állami támogatással fejlődött tovább.⁹⁰ Ennek folytán az eredetileg mintegy 15 000 kötetes arisztokrata könyvgyűjteményből 1910-re az ország messze legnagyobb fővárosán kívüli közkönyvtára lett 280 000 kötettel.⁹¹ Az új egyetem alapításakor az EME több mint 34 000 kötetet engedett át saját gyűjteményéből a szervezés alatt álló egyetemi könyvtárnak.⁹² Már a könyvtárak nagy 1885-ös felmérése is Kolozsváron mutatta ki az ország második legjelentősebb nyomtatott állományát a nagyközönség számára nyitott közkönyvtárakban 163.000 kötettel a pozsonyi 191.000 után.⁹³ A helyi városlakók számára kivetítve azonban Marosvásárhelyen (8273 kötetel) és Kolozsváron (6522 kötetel) jutott egy főre a legtöbb

könyv az ország városaiban, jóval Pozsony előtt (5150 kötet).⁹⁴ A 20. század elejére Kolozsvár viszonylagos fölénye a közkönyvtárak állománya tekintetében (1908-ban már 280.000 kötet) - jórészt az egyetemi könyvtár fejlődése következtében - még inkább megnőtt.⁹⁵

Mindezek a helyi társadalom-, intézmény- és művelődéstörténelmi körülmények, láttuk, előzmény jelleggel motiválhatták a második magyar egyetem Kolozsváron történő megalapítását. A közvetlen történelmi előzmények között említhető még az is, hogy Kolozsvár 1868-ban az ország nyolc tankerületének az egyik központja lett.⁹⁶ Ugyanabban az évben megnyílt a Kolozsmonostori Mezőgazdasági Tanintézet⁹⁷ - ugyan egyelőre nem főiskolai szinten.⁹⁸ Ennek eredeti terve egy gazdasági egyetem megvalósítását célozta meg, amilyen Nyugat-Európában már több formában működött.⁹⁹ 1866-ban emelik négyévesre a helyi jogakadémiát, míg az ország többi hasonló akadémiaja majd csak 1874-ben válik négyévesé.¹⁰⁰ Ezzel a helyben végezhető jogi képzés már a tulajdonképpeni egyetemalapítás előtt egyetemi szintűvé vált. Ugyancsak 1868-ban alakul meg a kiegyezés évében induló első honi szaktudományos egyesület, a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága is. Ennek segítségével a Társulat első vidéki gyűlését ugyanabban az évben már Kolozsváron tartják.¹⁰¹ Végül más természetű, de igen lényeges, mintegy elengedhetetlen feltétele volt az erdélyi egyetem alapításának az, hogy 1870-ben Kolozsvárt bekapcsolják az ország vasúti hálózatába, összekötve a fővárossal¹⁰² és rövidesen (1872-ben) Brassóval is.¹⁰³ Ez utóbbi a korban Erdély legnagyobb iparvárosa, de e mellett igen fontos iskolaváros is.¹⁰⁴ Nem véletlen ezek után, hogy alapos helyszíni tájékozódás után Eötvös József miniszter 1870 áprilisában terjeszti a képviselőház elé az új egyetem felállításáról szóló törvénytervezetet, melyben Kolozsvár egyedül szerepel, mint a leendő intézmény székvárosa. Ennek megtámogatására publikálta 1871-ben közfeltűnést keltő tanulmányát Mátrai Ernő, a fiatal újságíró és bölcsészdoktor : A kolozsvári egyetem mint kulturális szükséglet.¹⁰⁵

Bár a városi néptömegek sokáig igen magas írástudatlansági rátát mutattak fel az egész erdélyi régióban, az 1869-es népszámlálás szerint ez még Nagyszebenben is meghaladta a 32%-ot, Székelyudvarhelyen 38%-ot, Csíkszeredán elérve a 40%-ot, Kolozsvárott 43%-ot, Marosvásárhelyen és Temesváron 45%-ot, sőt Brassóban és Aradon a lakosság felét,¹⁰⁶ a későbbiekben ezek az arányok rohamosan csökkentek. 1910-ben már az ország nagyvárosaiban mindenütt 80% körül vagy a felett volt az általános alfabetizációs ráta, Kolozsváron 78,4%, Marosvásárhelyen 79,8%, Budapesten és a legnyugatibb városokban (mint Pozsony vagy Sopron) már 90% felett.¹⁰⁷ Ekkoriban azonban Kolozsváron jelzi a városi statisztika a számszerűen legtöbb kisiskolás fiút (8643) és lányt (4383) – többet mint bármelyik más vidéki városban, beleértve a legnagyobb népességűeket is.¹⁰⁸ Ez azonban kifejezetten csak a helyi, városi iskoláztatás eredménye volt, hiszen egész Erdély alfabetizációs szintje még a legrosszabbak közé tartozik a dualista kor kezdetén az összes

nagyrégió között. (Ez 1870-ben még 79% írástudatlant jelent a 6 évnél idősebb népességben). Igaz, hogy az analfabetizmus visszaszorításában is Erdély jeleskedett leginkább (amennyiben ez 1870 és 1880 között 8%-kal csökkent az összmagyarországi 6,4%-kal szemben).¹⁰⁹ Ebben a viszonylag gyors sikerben elképzelhetően az erdélyi főváros járhatott az élen, mivel 1907/1908-ban itt tevékenykedett az összes törvényhatósági jogú város között a legnagyobb létszámú iskolai tanítószemélyzet.¹¹⁰

Mindez mindenesetre erősen befolyásolta az itt letelepedett új és régi közép és felsőrészek igen eredményes iskolai és művelődésbeli mobilitását, ami nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy történelmileg itt alakult ki – jóval megelőzve a kiegyezés előtt az összes hasonló funkciójú várost (így az e szempontból még számba jövő Pozsonyt vagy akár Budát és Pestet is) – az ország messze legszélesebb elitképző iskolai hálózata.

Az elitképző középiskolák

Már az 1850-es évektől kezdve s az egész dualista korszak végéig Kolozsvár volt az ország egyetlen olyan vidéki városa, melyben három hagyományos (latint oktató) magyar főgimnázium működött. Köztük kettő (az unitárius és a piarista iskola) kezdettől fogva, a református 1860/61 óta érettségit is biztosított.¹¹¹ Figyelemre méltó, hogy ezek mind igen korai alapításúak voltak, tehát a hosszú történelmi hagyományt maguk mögött tudó iskolák nimbuszával büszkélkedhettek, hiszen eltérő és drámai átalakulásokat nem nélkülöző történelmük ellenére már legalább a 17. század óta (az Unitárius gimnáziumé a 1568 óta) kimutatható intézményes folytonosságuk.¹¹² Az 1760-as években Pesten és Budán mindössze két ilyen 'latin iskola' volt, Pozsonyban szintén, de máshol ekkoriban sehol nem létezett egy városban több hasonló.¹¹³ Sőt még 1840-ben is csak három ilyent találni Budán és Pesten, míg Pozsonyban továbbra is kettőt.¹¹⁴ Itt kell emlékeztetni arra, hogy az 1867-es kiegyezés előtt – mielőtt az új nemzetállam, néha más közületek sőt magánszemélyek is felhatalmazást nyertek középiskolák telepítésére – a latint is tanító intézmény fenntartásának joga kizárólag a 'bevett' egyházakat illette meg.

Minden valószínűség szerint Erdély rendkívüli felekezeti sokszínűsége és a felekezetek közötti virtuális kompetíció tette a régiót az egész Habsburg Monarchia legerősebben ellátott tartományává az elitképzésre beállított középiskolák terén. 1865-ben például itt 22 (s nem kevesebb mint hat egyház fennhatósága alatti) középiskola működött, majdnem annyi, mint a sokkal polgárosodottabb, minden szempontból gazdagabb, erősen iparosodott, több nagyvárost felmutató és két és félszer népesebb Csehországban (25)...¹¹⁵ Ráadásul ezek az erdélyi iskolák vonzerejük növelése érdekében vagy nem igényelték tandíjat, vagy csak csekély értékben, kicsiny töredékét a csehországi vagy galíciai iskolák felvételi költségeinek.¹¹⁶ Honi viszonylatban – ha csak az érettségit biztosító főgimnáziumokat vesszük tekintetbe-, Erdélyben 1870-ben 16-ot találni az ország 55 ilyen intézményéből,¹¹⁷ tehát az egész állomány közel harmadát (29%): ami a korabeli erdélyi

népességi arány alapján (16%) rendkívül kedvező ellátottságot jelentett e téren. Tudjuk, ez az igen magas iskolai túlfejlesztettség – melynek háttérében a fő tényező minden bizonnyal a felekezetek közötti képzési és térítési versengés állhatott – a korszak végéig kimutatható, bár enyhébb formában. 1910-ben az erdélyi népesség aránya már csak 14,7% volt¹¹⁸ az országban, míg a régió 40 érettségizető középiskolája az összes gimnázium és reáliskola (210) 19%-át tette ki.¹¹⁹

Érthető, hogy az elitképzési keresetet felmutató markánsan magyar etnikumú helyi városi, megyei és regionális (Mezőség-i) elit igényeinek a népességileg 'legmagyarabb' három nyugati keresztény egyház¹²⁰ iskolái felelhetek meg legjobban hosszú távon, egészen a Kettős Monarchia végéig. Mivel az alapítók a kiegyezésig gyakorlatilag, igen ritka kivétellel¹²¹, csak egyházi hatóságok lehettek, az iskolaalapítások helyéül rendre az érintett felekezetek városi központjai szolgáltak. A kolozsvárihoz hasonló korai iskolaalapítások ugyan történtek a szászok dominálta erdélyi városokban is, mint Brassóban, Nagyszebenben, Szászsebesen, Medgyesen, Segesváron, Besztercén, de ezek német tannyelvűek voltak és maradtak.¹²² Később előfordult fontosabb iskolavárosokban - mint Kecskemét, Pozsony, Sopron, Szeged, Temesvár, - hogy egy harmadik középiskola is megalakult még a dualizmus alatt, de ezek között az egyik rendre latin oktatást nem nyújtó reáliskola volt.¹²³

Három párhuzamos magyar nyelvű 'latin' gimnázium ezután sem működött sehol az országban egy városban 1919 előtt. Ez a tény s az, hogy ezek az iskolák itt a nyugati kereszténység három többségileg 'magyar' vallását képviselték Erdélyben¹²⁴, különös súlyt kölcsönzött a kolozsvári középiskolai piacnak a magyar kulturális gyökerű vagy ide asszimilálódó elitcsoportok kulturális térképén, éppúgy mint ezek tényleges képzési stratégiájában. Egyrészt a latint is magába foglaló érettségi minden főiskola kapuját megnyitotta az egyetemi karokkal együtt, míg a reáliskolai csak a technikai jellegűekét (Műegyetem, kohó- és bányamérnöki, katonatiszti, mezőgazdasági, stb.). A 'felső kereskedelmiben' szerzett érettségi ekkoriban még ezeket sem (a kereskedelmi akadémiákon kívül, melyek az 1900-as évekig nem is követelték érettségit). Másrészt a 'latinos' műveltséget adó humán érettségi végig az egész posztfeudális korban a magyar 'úri' középosztályhoz tartozás s az ebbe való befogadás legfőbb kulcsa gyanánt is fungált. Mint ismeretes, ekkoriban (akárcsak később, a régi rendszer végéig) az egész gimnáziumi oktatás majdnem ötödét latin órák töltötték ki (így az 1899-es tanterv szerint 232-ből 44-et.)¹²⁵ s a latin viszonylagos prominenciája a középiskolai tantárgyak hierarchiájában a modern gimnázium történelmi kialakulása óta (az 1849-es birodalmi Entwurf törvényben a régi rendszer végéig alig változott).¹²⁶ A gimnáziumok presztíziséhez az is hozzátartozott – s ez Kolozsvár iskolavárosi rangját biztosan emelte -, hogy ezekbe túlnyomóan az 'úri', az államhatalomhoz kötött foglalkozások felé törekvő magyar háttérű keresztény középrétegek fiai jártak egy olyan országban, ahol a közeli korábbi nemzedékek (pl. a

szülők vagy a nagyszülők) még a latint (1844-ig) államnyelvként élték meg. Ugyanis a gimnáziumokba viszonylag kevésbé jártak az asszimiláns zsidóság és németiség leszármazottjai mint a reáliskolákba, melyek közönségében rendre többséget is alkottak, nem beszélve a szintén érettségit adó felső kereskedelmikről (melyek diákjainak közel fele a dualista korban – országos szinten – végig zsidó maradt¹²⁷. Ilyen értelemben a három 'latin' iskola mintegy megtestesítette a honi nemesi középosztály történelmileg kialakult és kanonizált műveltség-ideálját, az egész országban egyedülálló szimbolikus aurát kölcsönözve a város elitképzésének. Kolozsvár ezzel az ország oktatási piacának elképzelt hierarchiájában egyfajta kiemelt - valóságos rendi - státusz élvezőjének számíthatott.¹²⁸

A kolozsvári felekezeti gimnáziumok – különösen az unitárius, hiszen más 'teljes' unitárius középiskola a kettős monarchia utolsó évtizedéig nem létezett¹²⁹ – központi nevelési funkciót is betöltöttek az erdélyi régió azonos vallású értelmiségének képzésében. A három kolozsvári gimnázium pozíciója a régió iskolázási terében azzal is megerősödött a 19. század végére, hogy hozzájuk kapcsolódott mindhárom felekezet helyi vagy (a katolikusoknál) piarista tanító rendi papképző intézete (az unitáriusoknál az egyetlen az országban).

E mellett a három rangos humanista szellemű gimnázium érettségiző osztályai közvetlenül táplálták a helybeni egyetem diákságának utánpótlását. Ez annál fontosabb forrás lehetett, hogy a város népességének növekedési üteme – mint már erről fentebb szó volt – elég átlagosnak bizonyult. Ez leginkább a fővárossal való összehasonlításnál feltűnő.¹³⁰ Itt tehát sokkal kevésbé érvényesülhetett a Budapesti egyetemekre olyan jellemző különleges helyi 'demográfiai' szívóhatás. E szerint a globálisan gyengébb beiskolázási keresletű csoportok tagjai, ha helyben laktak, helyi számarányuknál sokkal gyakrabban iratkoztak be az ottani főiskolákra mint vidéki pályatársaik. Ilyen rétegekben tehát az egyetem fizikai közelsége a lakhelyhez különös promóciós erővel bírt. Kolozsváron ezt a 'helyi hatást' főképp a három igen tág regionális vonzáskörű gimnázium közvetíthette, hiszen az unitárius gimnázium érettségizői majdnem mind (78%-uk): a piarista érettségizők 71%-a és református megfelelőik 64%-a Kolozs megyén kívül születtek 1850 és 1916 között.¹³¹ Márpedig a egyetemi almanach millenniumi visszatekintése az előző évtizedekre maga is kiemeli, hogy a diákság két-ötöde (39,4%-a) Kolozs megyei tanintézetekből került ki. Ez gyakorlatilag a három kolozsvári középiskola meghatározó szerepére utal az egyetem padjainak feltöltésében.¹³² Az orvosi karra vonatkozó adat például azt mutatja, hogy a dualista kor Kolozsváron végző medikusainak 24%-a a város középiskoláiban érettségizett.¹³³

A klasszikus középiskolák mellett már 1870-ben illetve 1871-ben (más források szerint 1874-ben¹³⁴) megalapítják az ekkoriban még középtanodának számító állami fiú és lány tanítóképző intézeteket. Hosszú ideig csak Kolozsváron *nem* működött felekezeti

tanítóképző. Ezek el voltak szórva számos helyen az országban, viszont itt két ilyen állami alapítású intézmény is volt, ami egyebütt sehol nem fordult elő.

Akárcsak Pesten, Kolozsváron is a helyi Kereskedelmi kamara támogatásával nyílt meg (a költségek biztosítására vonatkozó csatározások után a város és az állam között) 1878-ban¹³⁵ a nemsokára (1881-től) 'kereskedelmi érettségit' nyújtó kolozsvári 'felsőkereskedelmi' középiskola is, amit az 1883-as ún. 'minősítési törvény' formálisan a gimnáziumok és reáliskolák érettségijével azonos értékűnek ítelt a közszolgálati munkapiacon.

Két hasonló pesti intézmény mellett - Brassó, Debrecen, Temesvár, Székesfehérvár és Pécs után - ez volt a nyolcadik ilyen szakosított vidéki középiskola.¹³⁶ Ez a 'érettségi' ugyan magasabb szintű továbbtanulást más szakfőiskolán vagy egyetemen nem biztosított, mint a század végétől - sok vita után - főiskolai rangra emelt, illetve ezzel a címmel megtartott Kereskedelmi Akadémiákon¹³⁷ (így magán a felminősített kolozsvári felső kereskedelmi főiskolai tagozatán is) valamint a már 1857-ben alapított első pesti rokonintézményben,¹³⁸ az 1891-től működő, ugyancsak fővárosi Keleti Akadémián, ami a század végétől már szintén főiskolai rangot kapott).¹³⁹ a sokáig nem főiskolai rangú (mező)gazdasági akadémiákon, valamint az 1899-től kialakított kereskedelmi iskolai tanárképzőben, és később a budapesti közgazdaságtudományi kar kereskedelmi szakosztályán. Társadalmi funkciója szerint azonban nemsokára 1883 után már teljesen középosztályi jogosítványokkal látta el diplomásait, beleértve az egyéves 'katonai önkéntességi jogot' (tartalékos tisztképzés lehetőségét) és az ezzel járó 'úri párbajképességet'.

A kolozsvári 'felsőkereskedelmi' kezdettől fogva a legtöbb 'kereskedelmi érettségit' kibocsájtó ilyen iskolák közé tartozott (éves átlagban mérve) mint a sokkal korábban (1857) alapított s országos rekrutációjú budapesti 'felső kereskedelmi', a szintén pesti, magánalapítású Röser féle szakintézet vagy a közel tíz évvel később induló pozsonyi és szegedi rokon intézmények¹⁴⁰. Tanulószámával s közöttük az ösztöndíjasok (16%) vagy az érettségizők időnként (pl. 1887-1897-ben) viszonylag magas arányával¹⁴¹ kiemelkedni látszik a korabeli vidéki intézményes vetélytársak között, bár a megszerzett államsegélyek összegével már nem.¹⁴² Talán azért is, mivel az iskola fennállásának első másfél évtizedében a diákok között magas - közel egy harmados¹⁴³ - volt az értelmiség fiainak aránya¹⁴⁴, a kolozsvári iskola tanulóinak átlagjegyei ekkoriban sokkal jobbak is voltak mint a többi társintézetekben. 1878 és 1894 között a vizsgázók 36%-a kapott jeles vagy jó jegyet, szemben a 14%-os országos eredménnyel.¹⁴⁵ (Később az értelmiségi rekrutáció csökkent¹⁴⁶, de nincs adatunk arra, hogy ez hogyan hathatott, feltételezeten, az érdemjegyek alakulására.)

A kolozsvári felső kereskedelmi sajátos történelmi szerepére jellemző az is, hogy míg Pesten, majd országosan a 'felső kereskedelmik' kezdettől fogva majdnem mindenütt felerészt vagy (mint Pesten) egyenesen többségileg zsidó hallgatóságot vonzottak¹⁴⁷, a kolozsvári iskola diákságában kiegyensúlyozottabbak voltak a felekezeti arányok, 1878 és

1895 között 'csak' 28% zsidó beiratkozóval – ami egyes években jóval ez alá is mehetett¹⁴⁸. Ezt a tényét a korabeli igazgató ki is emelte az intézmény missziójának bemutatásában az 1896-os iskolai értesítőben.¹⁴⁹ Később, 1907 és 1918 között ez utóbbi arány azonban már 43%-ra emelkedett.¹⁵⁰ Ebben az összefüggésben az is feltűnő azonban, hogy a kolozsvári iskola – talán amiatt, hogy a város maga sem volt igazi nagyipari vagy nagykereskedelmi központ – sokkal ritkábban nyújtott diplomásainak magas magánhivatalnoki vagy önálló vállalkozói pozíciókat, mint legnagyobb riválisai.¹⁵¹

Több mint kuriózum, hogy a reformkori újabb iskolaalapítások között legelőször (1839) éppen Kolozsváron születik meg Pest után (1830) egy kereskedelmi inasiskola is. Olyan városok előtt történt ez, melyek messze előbbre jártak a kapitalista iparfejlesztésben, mint Brassó (1841): Temesvár (1844) vagy Sopron (1846).¹⁵² Hasonló kezdeményezésből származhatott már 1846-ban egy helyi 'kereskedelmi ismétlő és vasárnapi iskola is', melyet csak egy hasonló soproni iskola előzött meg az országban (1840): míg a következő ilyen típusú iskolaalapítások mind a következő évtizedekben, a valódi ipari *Gründerzeit* beindulásakor következtek be Esztergomban (1857): Pesten (1959): Brassóban (1860): majd Nagyszebenben (1868).¹⁵³ Mielőtt a századvég évtizedeiben különböző nevek alatt tömegessé vált volna az ilyen intézménytípus az elemi szintű szakképzés piacán.¹⁵⁴

Mivel az előbbi intézmények mind fiúknak voltak fenntartva, 1880-ban Kolozsvár városa megteremti az ország első modern képzést nyújtó 'felsőbb lányiskoláját' is, amit majd 1911-ben követ helyben egy hasonló katolikus intézmény, a *Marianum*, amikor már több tucat hasonló iskolát alapítottak az országban. Ezek azonban a Világháborús évekig csak hat osztályos (s latin nélküli) középiskolákként működtek, így a két kolozsvári lányiskola is csak 1915-ben és 1916-ban adja ki az első érettségi bizonyítványokat.¹⁵⁵ Mindenesetre ezek a legelső gimnáziumi funkciójú nőképzők között foglalnak helyet több budapesti társuk és vidéken az 1891 óta a református egyház égisze alatt működő, de érettségit szintén csak 1916-tól kiadó debreceni rokon intézmény mellett. Rajtuk kívül vidéken mindössze Marosvásárhelyen volt olyan lányiskola, amelyik még (igaz, szintén csak 1918-ban) a történelmi országhatárokon belül érettségiző osztályt búcsúztatott.¹⁵⁶ Így Trianon előtt a négy fővárosi érettségiztető lányiskolával mindössze négy vidéki állt szemben, köztük három erdélyi, melyből kettő egyenesen kolozsvári volt. Mivel a nők beengedése a magas stúdiumok, a szellemi tőkészerzés sáncaiba a női emancipáció egyik döntő mozzanata volt és számos mentalitástörténeti feltétellel – röviden, magas szintű modernizációval és polgárosodással – járt, érthető hogy a kevésbé városiasodott elitrétegek a folyamatba késve kapcsolódtak be. Kolozsváron például az kereskedelmi akadémiai kurzusaira való beiratkozás lehetőségével a korszak végéig mindössze 11 lány élt.¹⁵⁷ A főváros és a vidék közötti szakadék ezen a téren, mint később erről még lesz szó, a felsőoktatás terén a korszakhatáron túl is fennmaradt.

Mégis, a nők iskolai és társadalmi esélyegyenlőségéért folyó küzdelemben, nevezetesen a lakóhelyi és regionális egyenlőtlenségek csökkentésének megindításában a lányiskolák egyre nagyobb szerephez jutottak, annál is inkább, hogy a háború éveiben a 6 osztályos felső lányiskolák elvégzését átmenetileg az érettségi promóciós státuszával ruházta fel a közoktatást irányító minisztériumi hatóság. Egyértelmű, hogy a kolozsvári iskolaváros a nők iskolai emancipációjának támogatásában történelmileg úttörő módon vett részt.

Az egyetem társintézményei

Kolozsvár egyedülálló helyzete a magyar nyelvű elitképzés terén mégis leginkább régi és újabb főiskoláihoz kötődött.

A második tudományegyetem és (formálisan a Műegyetem után) a harmadik nemzeti egyetem alapítása előtt – eltekintve a gazdag helyi egyetemtörténelmi előzményektől – ez volt az egyetlen vidéki város két főiskolai rangú (s már négy évfolyamúvá alakított¹⁵⁸) szakképző intézménnyel, eltekintve a kis unitárius egyház régi központi papképzőjétől, amely 1847 után valamelyest kivált a felekezet helyi kollégiumából (középiskolájától): bár önálló papnevelő intézetté csak 1896-ban alakult.

Itt működött ugyanis az ország második orvos-sebészeti felcser-képzője a fővárosi orvosi kar mellett, az 1849-ban felszámolt korábbi Kolozsvári Akadémiai Líceum maradványaként.¹⁵⁹ 1871/2-ben 55 diákja volt.¹⁶⁰ Ennek az immár négy évfolyamos intézménynek a befogadó képessége évi 12-13 új diákkal az első évfolyamon, ami 1850 óta igen erős kilengésekkel megfigyelhető átlagos szám¹⁶¹ közel áll az 1872-ben beinduló orvosi kar vonzásköréhez a kar fennállásának első évtizedében. Sajnos a diákság jellemzésére nézve csak a beiratkozók névlistája felett rendelkezünk, amelyből pusztán a felcser-jelöltek túlnyomóan nem magyar családi hátterére lehet következtetni. A beiratkozók nem kevesebb mint 64% idegen családnévet viselt 1850/51 és 1870/71 között. Ez nagyságrendileg megfelelt a korabeli medikusok messzemenően nem magyar rekrutációjának a Pesti Orvosi karon is (61%). Bécsben, érthetően, a felcserképzésre beiratkozott magyarországi diákok körében ez a 'idegenségi ráta' (74%) még ennél is magasabb volt 1850/51 és 1859/60 között¹⁶². Többet sajnos a gyér források alapján erről a képzésformáról nem mondhatunk, amellet, hogy a történelmi adatok bizonyítják az intézmény további szakmabeli bővítését és modernizációját még az önkényuralom évei alatt is. Bár egyik tanárát a Szabadságharc utáni retorziók keretében¹⁶³ elbocsájtották, az 1872 előtti két évtizedben négy új tanszéket is szerveztek s így a korszak végén már kilenc rendes és hat segédtanár oktatott az Orvos-Sebészeti Tanintézetben.¹⁶⁴ Ez alig lehetett kevesebb, mint az 1872-ben beinduló orvosi karon, ahol kezdetben 11¹⁶⁵ vagy 12¹⁶⁶ tanszéket szerveztek kinevezett rendes vagy rendkívüli egyetemi tanárokkal, átvéve egy kivételével a korábbi felcserképző minden oktatóját¹⁶⁷ s 1878 előtt mindössze egyetlen magántanár segítségével¹⁶⁸.

Emellett itt volt az 1863-ban a régi kolozsvári előzmények után helyreállított református jogakadémia is. Ez utóbbit már 1866-ban négy évfolyamossá szervezték át (együtt a marosvásárhelyi rokon akadémiaival): tehát olyanná, mint a korabeli egyetemi karok, ám több évvel azelőtt, hogy az összes jogakadémia átállt volna 1874-ben a négy évfolyamos oktatási rendre. 1866/7 és 1869/70 között az átlagos diákszám 260 volt.¹⁶⁹ Egy levéltári listán az 1863/4 és 1866/67 között összesen 206 kolozsvári jogi diplomást találni, ami a korábbi évekre átlagosan mintegy évi 60-70 új beiratkozót feltételez.¹⁷⁰ Ezek névelemzése már egészen más eredménnyel jár, mint a felcser-jelölteké, amennyiben túlnyomóan (82%-ban) magyar háttérűeknek bizonyulnak (még inkább tehát, mint a korabeli marosvásárhelyi akadémia diákjai, akik között csak 26% viselt nem magyar családnevet¹⁷¹). A Kolozsvári Jogakadémiának 1869/70-ben 244 és még 1871/2-ben is 179 hallgatója volt, s ezzel a viszonylag magas diákszámú jogakadémiák között foglalt helyet. Ez utóbbi évben ugyan Pozsonyban (347 diákkal): Kecskeméten (237 diákkal) és Nagyváradon (190 diákkal) még ennél is több fiatal jurátus koptatta az ottani jogakadémiák padjait, annak ellenére, hogy ezek az iskolák ekkor még három évfolyamosak voltak.¹⁷²

Mindezekre a számokra azért érdemes utalni, hogy egyértelmű legyen: a két akadémiai szintű intézmény diákszámában mérhető vonzereje már az 1860-as évektől kezdve nagyságrendileg hasonló volt mint az 1872-ben kialakításra kerülő egyetemi fakultásoké ez utóbbiak működésének első évtizedében. A jogakadémiáé még meg is haladta a kialakított jogi fakultás kezdeti diákszámait.¹⁷³ A kolozsvári akadémián ugyanis 1865/6 és 1869/70 között átlagszámban 258 fő tanult. ¹⁷⁴ Az új Egyetem jogi fakultása sokáig ezen vagy ez alatti szinten stagnált mintegy két évtizedig és csak 1890 után kezdte jelentősebben meghaladni ezt a hallgatói tömeget.¹⁷⁵ A felcserképző végzős hallhatóinak átlagos száma a egyetemalapítást megelőző hét évben 14,4 volt, ami a nem ritka lemorzsolódások miatt három-négyszer több hallgatót enged feltételezni egy iskolaévben. Ez nem lehetett messze az 1872-ben induló orvosi fakultás összes hallgatójának számától az Egyetem első évtizedeiben, hiszen a kar az öt évfolyamon csak 1900 után került a 100 átlagos nagyságrend feletti tartományba.¹⁷⁶ Közöttük végzős diák így sokáig nemigen lehetett több mint a korábbi felcserképzőn, amennyiben gondolatban számba vesszük az évfolyamok közötti köztudottan nem csekély lemorzsolódási rátát és azt az össz-diákszámok tekintetében döntő tény, hogy az orvoscépzés 5 évfolyamú volt. Nem meglepő tehát, hogy a rekrutáció köreinek számszerinti mértéke ingadozásokkal ugyan, de nagyságrendi folyamatosságot – stagnálást - mutat fel a két korábbi akadémia és az új egyetemi fakultások között. Az egyetemmé válás magában egyáltalán nem, csak hosszabb távon - markánsan nem korábban mint a századforduló után - növelte meg az érintett szakirányok helyi vonzáskörét.

Ebben az összefüggésben említhető az is, hogy már 1819 óta Kolozsváron működött a *Statisztikai évkönyvek* szerint az ország legrégebbi zenekonzervatóriuma, mely aztán a

monarchia korának végéig, sőt azon túl is fennmaradt. A 20. század elején (1905-ben) 177 diákjával ez volt a harmadik legnépesebb zeneiskola az országban a Debrecen-i (227 diákkal) és a Kassa-i (184 diákkal) után.¹⁷⁷ Igaz a konzervatóriumok főiskolai státusa sokáig kérdéses maradt, amennyiben igen fiatal tanulókat is felvettek megfelelő zenei előképzettséggel, de minden különösebb iskolázottsági feltétel nélkül. Művelődéstörténeti fontosságuk inkább abban rejlik, hogy mindkét nembeli fiatalok művészi képzését magukra vállalták már abban a korban is (1895 előtt): amikor magyarországi nők még csak Nyugat-Európában végezhettek felsőbb tanulmányokat.

Ezen kívül Kolozsvár a 19. század utolsó évtizedeiben Budapest mellett az ország papképző intézeteinek legfontosabb vidéki központjává is vált. Ennek a fejlődésnek hátterében mindenképpen Erdélyországnak a többi magyarországi nagyrégióhoz képest sokkal erőteljesebb és maradandóbb 'klerikalizáltsága' állhatott. A népességi egységek önmeghatározásában, az állammal való viszonyuk alakításában, a helyi társadalmak önszervező mozgalmaiban és alkalom adtán politikai vagy más önérvényesítési célokból való mozgósításában az egyházak itt sokkal nagyobb súllyal vettek részt mint egyebütt az országban. Fentebb már volt szó a nyugati és a keleti keresztény felekezetek közönségében eltérően megfigyelhető világiasodásról. Globálisan Erdély ezen a téren messze elmaradt az ország többi régiói mögött, persze főképp a többenél sokkal kevésbé urbanizált keleti keresztényeknek a többiekénél erősebben hagyományörző beállítottsága miatt. Összesítve Erdélyben az értelmiség kerek 10%-a volt pap még 1910-ben is (a szélsőséget képviselő zsidóknál csak 2,1%): szemben az egész ország értelmiségének alig 4,2%-ával (ami a zsidóknál mindössze 1,1%-ot jelentett).¹⁷⁸ A magasabb szintű 'klerikalizáció' támogató bázisát mindenütt a lelkészek viszonylag nagy száma biztosította. Az eltéréseket többé-kevésbé minden felekezetenél megfigyelhetjük Erdély és az ország többi része között. Kivételt képeznek – itt nem tárgyalható okokból – a római katolikusok, de még az unitáriusok is, akik a 19. század végén még majdnem kizárólag (96%-ban) Erdélyben éltek, kvázi összes (98%) lelkészükkel együtt. Az evangélikusoknál is az összes magyarországi klerikus pontosan harmada (mégpedig a rendre német egyetemeken képzett és legjobban megfizetett harmada¹⁷⁹) éltette az Universitas Saxorum-ot, pedig ennek hívei az ország lutheránus lakóinak kevesebb, mint hatodát adták.¹⁸⁰ Hasonlóképpen az ország helvét reformátusainak 15%-volt erdélyi, de lelkészeiknek 33%-a. Összességében 1890-ben a történelmi Erdélyben az ország lakóinak 14,8%-a élt, míg a lelkészeknek közel duplája (24,9%).¹⁸¹ Érthető, hogy az érintett egyházak közül többen – különösen persze a túlnyomóan magyar etnikumú híveket tömörítő, tekintettel Kolozsvár népességének és kulturális intézményeinek erősen magyar jellegére – előbb-utóbb papképző intézetet nyitottak a városban. A nem magyar többségű felekezetek nem álltak be ebbe a sorba, bár, mint lentebb erről szó lesz, ez irányban még állami kezdeményezések is történtek. Sőt az egyetemalapítás tervezésénél itt is szóba került pesti mintára egy katolikus teológiai kar

felállítása is. Ez azonban gyorsan lekerült a napirendről, mert a liberális kormányzat számára oly fontos vallásszabadság és felekezeti egyenlőség elve nevében ez felvetette volna egy protestáns kar létrehozásának szükségességét is, például olyat, ami a század eleje óta a Bécsi egyetem mellett működött.¹⁸²

Már a kezdetektől fogva itt volt az unitárius egyház egyedüli teológiája, ami a század közepe óta a felekezet érettségét adó gimnáziumától elkülönülten működött, 1896-tól mint Papnevelő Intézet majd 1915-től mint Teológiai Akadémia. A korábban informális, a zsinatok keretében szankcionált papképzést – melynél a papi működésre való felhatalmazást a zsinatok alkalmával rendezett teológiai viták (disputationes) alkalmával lehetett megszerezni, a 19. században formális iskolázás váltotta fel. Ez 1845 óta kétéves, 1859 után hároméves és 1885 után már négyéves teológiai tanfolyam végzésével járt.¹⁸³

A Kolozsváron székelő s növekvő számú főiskolákhoz 1894-től csatlakozott a piarista tanító rend tanárképzést és papnevelői funkciókat is ellátó Kalazantinuma (1916-ig).¹⁸⁴ 1895-ben ide helyezik át – illetve vissza – Nagyenyedről az Erdélyi Egyházkerület református papképzőjét is.¹⁸⁵ Ez utóbbi intézmények természetesen már azért is kerültek Kolozsvárra, mert az egyetem jelenléte – főképp a humán és reálbölcészeti karok révén – pótlólagos képzési lehetőségeket nyújtott a nyugati keresztény teológiák hallgatóinak, melyet ezek bőségesen ki is használtak, ahogy ezt a főképp humán bölcsészkarra beiratkozó papjelöltek nagy száma jól bizonyítja. Mindenesetre Budapesten kívül sehol másutt nem alakult egy városban három papnevelő intézet a dualista korban. Ezt a kivételes helyzetet a Vallás és közoktatásügyi minisztérium illetékesei annyira értékelték, hogy a Kolozsvárra visszahelyezett Református kollégium felavatásán a miniszter maga is részt vett a helyi egyetemi hatóságokkal együtt. Sőt 1896-ban a regnáló miniszter már azt a korábbi tervet is felelevenítette, hogy az Egyetem mellett a román papképzés modernizálása érdekében egy görög-keleti teológiát is állítsanak fel, amellyel “e tekintetben az egész világon páratlannak lehetne mondani Kolozsvárt a teológiai oktatás ügyét”.¹⁸⁶ Ez a terv azonban már nem valósult meg a monarchia korában.

Az Egyetem és a nyugati kereszténység három teológiája mellett két önálló világi szakfőiskola is kiépül Kolozsváron az Egyetemmel valamelyest párhuzamosan. Már 1869-től kezdik kialakítani Kolozsmonostoron (tehát közvetlenül a Debrecen melletti Pallagpusztai Akadémia 1865-ös megnyitása után) az ország negyedik mezőgazdasági szakképzőjét (a sokkal korábbi alapítású magyaróvári és keszthelyi mellett): amely 1902-ben aztán – akárcsak a társintézmények - akadémiai rangot nyer. Mint erről fentebb már szó esett, 1878-ban megalakul Kolozsváron a ‘felsőkereskedelmi iskola’ is, bár sokáig akadémiai címe ellenére középiskolai státussal. Ez azonban 1900-ban aztán ténylegesen államilag segélyezett társulati Kereskedelmi Akadémiává válik.¹⁸⁷ hogy nemsokára (1906) a budapesti után az ország második, immár négy évfolyamú s a diákoktól középiskolai érettségét követelő, főiskolai rangú kereskedelmi képzőhelye legyen.¹⁸⁸

Az Egyetem első, székfoglaló rektora fel is említette az egyetemalapítást igazoló tényezők között a meglévő helyi elitképző intézetek egyedüli sokaságát, illetve azt, hogy az akkor mindössze 25 000 lakosságú városban „azok száma, akik a kultúra érdekeit ápolják, a többi népességhez képest nagy.”¹⁸⁹ Más források később összesen 52 helyi tanintézetről tudnak s nem kis hazafias önértékeléssel ecsetelik, hogy „1908-ban a város lakóinak negyede tanuló, tanító, tanár volt....Az Erdélyi Múzeum Egylet, az egyetem és híres iskolái, sajtója, színházi élete révén Erdély értelmisége Kolozsvárt az európai kultúra egyik hazai kisugárzási központjává tette.”¹⁹⁰

Az Egyetem akadémiai profiljának sajátosságai

Az 1872-ben létrejövő új Tudományegyetem szellemi arculata több szerkezeti szempontból is más – talán minősíthető modernebbnek is – mint a fővárosi előd intézmény.

Itt nincs teológia, ahogy ez a régebbi, a felvilágosodás előtt alapított egyetemeken általános volt. Jogutódjánál, a Szegedi egyetemen sem lesz, szemben a Trianoni ország másik három tudományegyetemével.¹⁹¹ Igaz, hogy többször a politikai közvélemény asztalára kerültek tervek arra nézve, hogy a Kolozsvári egyetemet is – mintegy pesti mintára – kiegészítsék protestáns illetve görög keleti teológiákkal, kompenzálva ezzel többek között a pesti *alma mater* intézményi túlsúlyát is. Ezek a tervek rendre kudarcba fulladtak, valószínűleg azért mivel mögöttük a teológiák teljes magyarosításának szándéka is állt, mint ahogy ezt Wlassics miniszter 1897-ben nyilvánossá is tette.¹⁹² Voltak persze olyan, szintén meghíúsult elképzelések is, hogy a II. József alatt szekularizált szerzetesrendek vagyonából összeállított 'Katolikus tanulmányi alap' terhére nyissanak Kolozsváron is katolikus teológiai kart.¹⁹³ Mindenesetre a Kolozsvári Tudományegyetem – szemben a pestivel – egyértelműen világi jellegű maradt.

A szekularizációs opció, ami a kiegyezés utáni nemzetállam-építés egyik alapvető politikai pillérét képezte, tetten érhető a kolozsvári egyetem tanárainak felekezetiileg a pestinél sokkal vegyesebb illetve 'semlegesebb' rekrutációjában is. Ennek lecsapódásként az egyetem tanárainak felekezeti megoszlása megközelítőleg tükrözte az ország és Erdély népességének vallási összetételét, ha eltekintünk a keleti keresztények súlyos alulképviselettségétől, ami persze megfelelt a majdnem teljesen román anyanyelvű görög ortodoxok és a többségileg román uniátusok feltűnően ritka, összesítve egy-tized alatti jelenlétének a diákságban¹⁹⁴. Míg a két pesti egyetem tanári testületét átlagosan háromnegyedes római katolikus túlsúly jellemezte egészen 1944-ig (1866 előtt még 90%-os súllyal):¹⁹⁵ ezzel szemben a kolozsvári egyetem tanárainak 1919-ig éppen csak a fele volt római katolikus, 22% református és 14% evangélikus. Az 1913-ban alapított debreceni egyetemen aztán – nem függetlenül ezeknek az alapításoknak szimbolikus politikai üzenetétől – a reformátusok, míg a pozsonyin az evangélikus professzorok viszonylagos túlsúlyát lehet azonosítani, legalább 1919-ig,¹⁹⁶ nem kisorszt azért mert ezek a kisebbségi

‘nyugati keresztény’ felekezeteknek ott egyetemi karok keretében biztosították a papképzést. A kolozsvári egyetem tanárainak vallásilag kiegyensúlyozottabb rekrutációja megfelelt az intézmény köztes, felekezetiileg nem elkötelezett helyzetének a nemzetállam szimbolikus térképén, a társadalom uralkodó csoportjainak vallási erőviszonyait illusztrálандó az elitképzés piacán.

Ebben az összefüggésben feltűnő, hogy Kolozsváron 1919 előtt (a források szerint változóan) nem kevesebb mint 9 vagy 10 zsidó felekezetű professzort is kineveztek, míg a sokkal nagyobb tantestülettel bíró Budapesti Tudományegyetemen csak 10-et vagy 11-et, a Műegyetemen mindössze 3-at vagy 4-et. Sajnos a különböző források valamelyest eltérő adatokat közölnek erre vonatkozólag, amennyiben vagy zsidóként mutatják be a kitért izraelita háttérűeket, vagy nem, ami az ilyen kis esetszámok esetében az adatok értékét és értékelhetőségét kérdésessé teheti. A láthatóan szigorúan vallási státussal számoló egyetemtörténeti forrás az 1872-ben kinevezett első 40 fős professzori testületben 21 római katolikust, 8 reformátust, 5 izraelitát (akik közül 3 később kitért): 2 unitáriust és 1 görög-katolikust (uniátust) talált.¹⁹⁷ Ez a lista tehát máris azt sugallja, hogy itt nincs túlnyomó katolikus többség, a protestánsok nagyjából népességi súlyukat megközelítően szerepelnek, de a zsidók ennek duplájával, bár azért nem érik el a korabeli diákságban már meglévő, magasabb számarányukat. Feltűnő azonban, hogy görög ortodox tanár nincs a testületben egy olyan régió fővárosában, ahol a népesség közel harmada ilyen vallású s egyben túlnyomóan román. Az egyetem kezdetben a román irodalom tanszékét egy görög katolikus oktatóra bízta, aki románul és magyarul is publikált, sőt azzal gyanúsították, hogy egykor románul oktatott is.¹⁹⁸

Az összes rendes és rendkívüli professzor kolozsvári prozopográfiai listája szerint az államilag dotált tanári kar 8,9% volt zsidó háttérű, míg a (nem folytonosan oktató, de erre minősített) magántanárok között több mint az összes (149)¹⁹⁹ egy-tizede (15)²⁰⁰. Ezek egyedülállóan magas arányok a korabeli honi felsőoktatásban. Az 1913-ban alapított két újabb vidéki egyetemre már nem került zsidó előadó (s talán egyetlen zsidó származású sem): mint ahogy 1919 után a diákokra vonatkozó s 1920 őszén bevezetett *numerus clausus* évtizedeiben ez a *de facto* diszkrimináció már hivatalos szabállyá vált a közszolgálat majd minden területén.²⁰¹ Egy másik, korábban is idézett forrás 17 rendes és rendkívüli, 15 magán és 2 címzetes rendkívüli zsidó vagy zsidó származású tanárról tud a Kolozsvári magyar egyetemen, főképp az orvosi és a természettudományi karon (igaz az 1940-1944-es éveket is beleértve. (Ez utóbbiak alatt azonban kérdéses, hogy egyáltalán engedtek-e akár csak zsidó származású tanárt is működni.)²⁰² Az erdélyi egyetem legelső három évében máris négy zsidó vallású tudós kapott Kolozsváron tanszéket. Egy ötödik opportunus módon – s feltehetően előrehaladását megkönnyítendő – egy félévvel kinevezése előtt katolizált.²⁰³ Ezek voltak az ország legkorábban katedrához jutó zsidó egyetemi oktatói. Az is előfordult, hogy a köztudottan különösképp nem filozsemita Trefort miniszter – aki ugyan az

előbbieket hivatalosan kinevezte - egy kitűnő hírű s a budapesti bölcsészkaron helyettes tanárként működő zsidó oktatónak, Simonyi Zsigmondnak, kolozsvári katedrát ajánlott fel, mondván, hogy a pesti egyetemre, ennek katolikus hagyományai miatt, nem nevezheti ki. Végül Simonyi is kikeresztelkedésre kényszerült ahhoz, hogy megerősíthesse budapesti pozícióját, ami Kolozsváron ezek szerint egyáltalán nem lett volna elvárás.²⁰⁴

Nem tartozik e szempontból a tanári kar rekrutációjának történelmi sajátosságához, de mégis felemlíthető az a paradoxon, hogy a Kolozsvári Egyetem nyilvános rendes tanárainak egyetlen modern életrajzi repertóriuma, melyet a jelenkori katolikus egyetem érdekelt szakintézete adott ki, nem említi a vallási hovatartozást az érintettek jellemző személyes adatok egyébként gazdag tárházában.²⁰⁵ Ugyanebben az összefüggésben feltűnő, hogy az orvosi kar magántanárainak kinevezésük idősorrendjében felfektetett listáján az első tízből kilenc vallásmegjelöléssel szerepel, míg a többi 33 már egyáltalán nem. Az előbbiekből az első három zsidó, és kettő-kettő evangélikus, református illetve római katolikus.²⁰⁶ Elképzelhető, bár közelebbi adatok híján nem bizonyítható annak a valószínűsége, hogy az Egyetem orvosi karának magántanái között a felekezeti arányok még kedvezőtlenebbül alakultak a római katolikusok számára, mint a kinevezett egyetemi tanárok között.

A Kolozsvárra kinevezett tanári kar másik - nem váratlan - kollektív sajátossága a fiatalsága volt. Az első oktató grémium 40 tagjának többsége, 26-an, nem haladta meg a 35 éves kort, így többen még nem juthattak el a habilitációhoz sem.²⁰⁷ Volt közöttük két 26 éves, egy 27 éves, öt-öt 28 és 29 éves is.²⁰⁸ Érthető, hogy az új, a fővárostól távoli és a korabeli (meg a mai) közlekedési viszonyok között nehezen elérhető kisvárosban alapított egyetem kevésbé vonzott Erdélyen kívülről az akadémiai pályán előrehaladott tanár jelöltek. Nem véletlen tehát, hogy az első oktatói gárda közel fele (18-an) erdélyi születésű voltak.²⁰⁹ Az idősebb oktatók majdnem kizárólag a helyi felcserképző és jogakadémia tanári karából kerültek át az egyetemre. A fiatalon kinevezettek (köztük négy csak mint 'rendkívüli' státuszú)²¹⁰ nem ritkán pályájuk ugródeszkája gyanánt fogadták el a kolozsvári állást, majdan megüresedő fővárosi pozícióra számítva.²¹¹ Az 1919 előtti összesen 155 rendes, rendkívüli vagy magántanár közül 26 ténylegesen a pesti egyetemen fejezte be pályafutását.²¹² Az sem meglepő, hogy az alkalmazó minisztérium már az egyetem alapítása előtt alacsonyabb fizetésekről döntött a pesti egyetemekhez képest. Míg a fővárosi rendes tanszékvezető dotációja 2500 Ft és a 'rendkívülié' 1500 Ft volt, Kolozsváron ugyanazok csak 2000 Ft-ra és 1200 Ft-ra számíthattak.²¹³ Igaz ez helyileg jelentős pénzügyi előrelépést jelentett a korábbi jogakadémiáktól (és minden bizonnyal a Felcserképzőből) átvett oktatóknak, akiknek azelőtt 1000 Ft-os fizetéssel kellett megelégedniük.²¹⁴

Az alacsonyabb fizetések, a kezdetben igen gyenge kutatási lehetőségek, a felszerelések és a könyvtári ellátottság hiányai a századforduló utáni évekig jelentősen korlátozták a kolozsvári egyetem vonzerejét, különösen a fővárosi rokon intézményhez

képest. Az 1880-as évekkel kezdődően a magyar állam nagy méretű építkezésekkel és más beruházásokkal – köztük nem kevesebb mint 63 új épülettel – a kezdeti markáns hiányokat nagy mértékben pótolta.²¹⁵ Ez tette lehetővé a kezdeti diákszámok majdnem megtízszereződését, a tanszékek számának 51-re emelését, az oktató személyzet több mint megháromszorozódását (40-ről 135-re): ami a tanórák számát is közel ugyanannyival növelte (325-ről 800-ra).²¹⁶

Az erdélyi egyetemen a humán- és a reálbölcsezet külön karokat kapott, ami a középkori gyökerű európai egyetemek között ez időtájt ritkán, közelünkben majdnem egyedülállóan csak Tübingen-ben létezett, illetve országos méretben Európában a napóleoni 'Francia Egyetem' keretében.²¹⁷ Evvel – valamelyest szimbolikusan de határozottan – a Kolozsvári Egyetem szakított az ősi európai hagyománnyal, melyben a 'bölcsezeti' karok a római antikvitás artes liberales humán és reál szaktárgyaiból kialakuló tudományszakokat egyetlen intézmény, a 'filozófiai' fakultás keretében oktatták. Ezt a rendszert képviselték a porosz és osztrák egyetemek is, melyet szorosan követett már a Thun féle 1849-as birodalmi iskolareform (a híres Entwurf vagy Organisationsentwurf) óta az egész 'szisztematizált' (hierarchikus és összefüggő egészé kiépülő) modernkori magyarországi iskolahálózat. Az irodalomban nem találni magyarázatot a kolozsvári bölcsezskar megosztásának konkrét okairól. Kínálja magát az az értelmezés, hogy ez az intézményes újítás a kiegyezéssel kiépülő, önálló kultuszkormányzat egyfajta szimbolikus emancipációs (vagy legalább elhatárolódási) törekvését fejezte ki a mindenképp domináns osztrák-porosz akadémikus mintával szemben a francia elitképzési rezsím egy elemének átvételével. Egy emberöltővel később Eötvös Lóránt minisztersége alatt hasonló gesztus lesz az Eötvös Kollégium alapítása (1895) a párizsi Ecole Normale Supérieure mintájára.

A bölcsezskarok megosztása humán és reál tudományok karaira lehetővé tette azt, hogy a Kolozsvári alma mater tulajdonképpen eleve öt szakirányú képzést biztosítson a négy fakultáson, beleértve a kezdettől fogva külön diplomával koronázott de saját karral nem rendelkező két éves gyógyszerészeti képzést, melyet az orvosi és a reálbölcsezt karok oktatói együtt láttak el.²¹⁸ A korabeli közvélemény egy része a humán és reál bölcsezskar elkülönítését kifejezetten modernizációs lépésnek könyvelte el, bár voltak olyan tekintélyek is, akik az egységes kolozsvári bölcsezskar hiányát csak annak tudták be, hogy "a mai állapot mellett szakkérdések fölött gyakran éppen nem szakértő többségek döntenek".²¹⁹ Mindenesetre úgy tűnik, hogy a két bölcsezskar szétválasztása improvizatív lépés eredménye lehetett, hiszen az egyetemalapítási törvényben tervezett költségvetés póthitelének indoklásában még csak három kar (jogi, orvosi és bölcsezeti) szerepelt.²²⁰

A kolozsvári egyetem hozta újdonságok között felemlíthető a jogi kar abszolút túlsúlya az egyetemi karok között, ami – szemben az országos trendekkel – az időben nemhogy csökkent volna, hanem kifejezetten a Világháború előtti másfél évtizedben csúcsosodott ki. Igaz, az egész korszak alatt megfigyelhető, hogy a főiskolai diplomás

értelmiség többsége a jogi és – ugyan enyhülő arányban – a papképző intézményekben nyerte el képzését. Ez megfelelt a jogi és teológiai képzési kínálat végig kitartó dömpingjének. A kiegyezés utáni években a két egyetem jogi kara mellett az országban még 14 jogakadémia is működött, valamint hét felekezet nem kevesebb mint 45 papképző szemináriuma és akadémiaja.²²¹ Ezek képezték a szakirányú felsőoktatási intézményhálózat kilenc tizedét. Ez a túlbujánzó képzési rendszer a korszak végéig fennmaradt. 1914-ben például még a két egyetemi kar mellett továbbra is fennállt 10 jogakadémia, míg a teológiák száma a pesti katolikus egyetemi karral együtt 58-ra nőtt.²²² (Ez persze nem akadályozta a papnövendékek arányának globális csökkenését, sőt egyes egyházaknál – a protestánsoknál és a zsidóknál – még nyers számaik stagnálását vagy fogyását sem.²²³) A kolozsvári jogi kar diákszámai egy ideig a pesti kar hallgatóságával párhuzamosan, de ennek töredéknyi szintjén, emelkedtek. Ez a trend azonban a századforduló éveiben annyiban változott, hogy a Kolozsvári hallgatóság gyarapodása aránytalanul felgyorsult, annyira, hogy a helyben diplomázók száma hosszú ideig meghaladta a pesti számokat. Míg például 1890 és 1900 között Kolozsvár az összes jurátusnak (karokon és akadémiákon) még csak alig egy ötödét bocsájtotta ki, 1901 és 1913 között már majdnem két harmadát (a államtudományi doktoroknak ennél is magasabb hányadát). A kolozsvári 'diplomagyár' sok polémia tárgyát képezte a korban.²²⁴

A kolozsvári egyetemtörténetnek van egy rejtett, az irodalomban tudtommal nem tárgyalt, de a diákszámok éves adataiból jól kiolvasható sajátossága, t.i., hogy itt nem hagyott nyomot az egész honi elitképzési rendszerben – a főiskolákon éppúgy mint a középiskolák felső osztályaiban vagy az érettségizőknél – markáns beiskolázási depresszió, mely a különböző szakirányokban ugyan egyenlőtlenül, de a dualizmus első felében egészen az 1890-es évek közepéig tartott. Igaz, a kezdetben már tárgyalt kicsiny diákszámok lassan emelkedtek s a bölcsész vagy a gyógyszerész évfolyamok a század végéig ritkán haladták meg az egy vagy maximum két tucat hallgatót, de a diákszámok változásának dinamikája – ingadozásokkal – végig pozitívnak bizonyult. Hasonlóan alakult a Műegyetem fejlődése, míg a budapesti tudományegyetemen csak részletesebb s karonkénti adatokkal lehetne bemutatni a diákszámok alakulását.²²⁵ Ennek a komplex fejlődésnek a tárgyalása meghaladja a jelen tanulmány kereteit, de a hivatkozott – túlságosan elnagyolt, sommás – táblázatból máris kitűnik, hogy 1900-ban sok főiskola hallgatószáma – mint a külföldi egyetemek, a jogakadémiák, a papképző intézmények, a gazdasági akadémiák, a selmeci erdő-, bányász és kohómérnök-képző vagy akár a tisztképző Ludovika akadémia – nem érte el a táblázatban feltüntetett 20 vagy 30 év előtti felvételi állagát. Az érettségizők statisztikái, melyek sajnos nem állnak minden évre rendelkezésre, mindenesetre hasonló stagnálásra mutatnak. 1871 után (1949 érettségiző a gimnáziumokban és 327 a reáliskolákban) csak 1892-ben haladják meg ismét a kiegyezés utáni számokat (1980 érettségizővel a gimnáziumokban és 430-al a reáliskolákban).²²⁶ Igaz, a pesti egyetem

beiratkozottjainak számai az 1870-eseknek két és félszeresére nőttek a harminc év alatt, de a Kolozsvári egyetemé több mint ötszörösére és a Műegyetemé közel négyszeresére.²²⁷ Ha azonban közelebbről vizsgáljuk a legtöbb diákot szolgáltató társadalmi kategóriák részvételét a diákságban, a pesti egyetemen is előtűnik a több évtizedes stagnálás, ami azonban kizárólag a domináns nyugati keresztényeket érintette, kevésbé az igen kevés diákot küldő keleti keresztényeket, míg a zsidók majdnem végig dinamikus expanziót produkáltak. Így pl. a diákság elvben közel felét szolgáltató katolikusok száma Pesten 1870 és 1893 között nagyságrendileg nem mozdult el, miközben a zsidóké közel háromszorosára emelkedett.²²⁸ Az ilyen adatok korrekt értékeléséhez hozzá kell még számítani az országos népesség állandó (s az 1870-es évektől eltekintve) igen jelentős bővülését is. Ennek számbavétele igencsak lecsökkenti a lakossági egységekre mért diákszámok eseti emelkedését, illetve drámai képzési deficitnek (kereseti hiánynak) engedi minősíteni ezek stagnálását vagy fogyását.

Ebben az összefüggésben lehet említeni a kolozsvári egyetemnek azt a sajátosságát is, hogy feltűnően kevésbé vonzotta a zsidó hallgatóságot, a szabadértelmiségi pályák felé vivő szakképzési formák Magyarországon legbuzgóbb használóit a nemzetépítés korszakában. A századvége előtti évtizedekben a zsidó hallgatók arányszáma az összes egy tizede, az orvosi kar egy ötöde alatt maradt. A bölcsészkarokon gyakorlatilag végig nem találni zsidó hallgatót és jogon is csak a századforduló utáni években jelennek meg zsidók nagyobb számban. Budapesten az összehasonlítható arányszámok intézményektől és szakirányoktól függően a beiratkozottak egy hatoda és fele között változtak, az orvosképzésben (még az állatorvosi tanulmányoknál is) nem ritkán még többségre is jutottak. Nincs hely itt ennek a fontos és összetett kérdéskörnek közelebbi megvilágítására, annál kevésbé, hogy a századforduló e téren is elmozdulást hozott. Különösen a kolozsvári jogi karon nőtt meg a zsidó hallgatók száma.²²⁹ A jelenség magyarázatának itt csak irányait jelezhetem. A kolozsvári *alma mater* legfontosabb rekrutációs körzetében, Erdélyben és Partiumban a honi zsidóságnak csekély részlege élt (a Királyhágón túli területen mindössze 6%-a). Ezek ugyan gyakrabban voltak városlakók, mint a többi népesség, de túlnyomó többségük kisvárosi és falusi volt, ráadásul többé-kevésbé ortodox beállítottságú. Iskolai keresletük nagyrészt elkerülte a világi iskolázás lehetőségeit, így eleve ritkábban kerültek be a közületi elitképzésbe. Az erdélyi kisvárosok lakosságának iskolázottsági szintjére vonatkozó 1910-es felmérésben²³⁰ a zsidók ennek megfelelően átlagosan minden nagyobb régióban megelőzték más vallású polgártársaikat, kivéve Erdélyben. Itt az örmény katolikusok és az evangélikusok – mind a férfiak, mind a nők – valamivel magasabb iskolázottságot mutattak fel s a zsidóság szintjét még a római katolikusok is jobban megközelítették, mint egyebütt.²³¹ Ezzel szemben Budapesten összpontosult a dualista kor nagy része alatt az ország zsidóságának negyede és az elvilágosodásra beállított 'neológia' minden bizonnyal többsége²³² az összes többi népességet jelentősen meghaladó kereslettel a világi művelődés

és képzés irányában. Ezt a régi és bécsi mintára modernizált pesti egyetem jobban ki tudta elégíteni, mint a kis, később induló, vidéki rokon intézmény. Mindezek az adottságok vezethetnek el annak értelmezéséhez, miért volt olyan kevés zsidó hallgatója a kolozsvári egyetemnek.

Mivel a kolozsvári magyar egyetem egy többségében román lakosságú régió központjában működött, melyben jelentős német és szórványban más nemzetiségű lakosság is volt, elengedhetetlen, hogy ezek részvételét is számba vegyük legalább a hallgatóságban, mivel a tanári karban egyértelmű volt a magyar és a német háttérűek túlsúlya.²³³ A diákok között Kolozsváron kezdetben igen kevés nem magyar anyanyelvű volt, de ezek arányai később nőttek. Köztük természetesen a románok képezték az egyetlen számottevő tömböt, az anyanyelvükkel azonosított diákok 10,5%-át.²³⁴ Ezek két harmad része (65%) jogot hallgatott s egy negyedük (27%) orvos lett, míg a többi szakirányba csak ritkán tévedtek be. Kolozsváron valamivel többen is jártak (1720): mint a Budapesti Tudományegyetemre (1698) a korszak egésze alatt. Ott közel tizedük (9,2%) a katolikus teológián tanult, míg a többiek közül csak egy harmad koptatta a jogi kar, viszont ennél sokkal több (44%) az orvosi kar, de egy ötöd (21%) a bölcsészkar padjait is.²³⁵ Népeségi arányaikhoz képest (17%) a románság részvétele az elitképzésben azért globálisan igen csekély maradt. Kolozsváron ez a diákság közel egy tizednyi, Budapesten azonban csak 2-3%-nyi részét jelentette.

Kolozsvár tehát e szempontból jobban betöltötte a multikulturális képzőhely funkcióját mint a fővárosi társintézmény, minden bizonnyal azért is, mert a román értelmiség kiválasztásának népeségi bázisa többségében Erdélyben és Partiumban, Kolozsvár földrajzi vonzáskörében élt. Ez a földrajzi vagy 'közelségi' hatás azonban láthatóan felerősödött az 1900 utáni években, amennyiben ezt le lehet mérni a román ösztöndíjas diákok egyetem-választásánál. Minden adat arra mutat, hogy a román diákság messze a legerősebben szponzorált része volt a korabeli egyetemi hallgatóságnak.²³⁶ A Gojdu alapítvány egyedül a két egyetem román diákjainak majdnem ötödét, a budapestieknek 26,5%-át és a kolozsváriak 14,2%-át támogatta.²³⁷ Azonban egyértelmű, hogy 1900 előtt az összes kért ösztöndíj 37%-át kérték csak budapesti egyetemre és 19%-át Kolozsvárra, míg 1900 után ezek az arányok 52% és 29%-ra emelkedtek. A többiért a Nagyváradi jogakadémiára valamint más bel- és külföldi főiskolákra, egyetemre való beiratkozáshoz folyamodtak.²³⁸ Tehát a kolozsvári egyetem, éppúgy mint a pesti a századforduló után erősen felértékelődött az ortodox s túlnyomó többségben román diákok tanulmányi választásaiban.

A német anyanyelvűek, a másik jelentősebb etnikai kisebbség a diákságban, Kolozsváron sokkal szerényebben képviseltette magát (összesen 857 fővel, az anyanyelvével azonosított diákság 5%-ával): míg Budapesten ennek többszörösével (2333): ami azonban az ottani diákok kisebb töredéke volt (3,6%).²³⁹ A 'németekről' mint olyanokról azonban nehéz bármi érdemlegeset megállapítani, mivel három egészen eltérő kulturális

háttérű és regionális gyökerű csoportból álltak : római katolikus 'svábokból' (jórészt Erdélyen kívül): főképp kelet-magyarországi jiddis vagy német-jiddis ajkú zsidókból és erdélyi vagy észak-magyarországi evangélikus szászokból. Idézett tanulmányomban vannak utalások a három csoport megkülönböztetett elhelyezkedéséről a századvég egyetemi piacán.²⁴⁰ A nem magyar nyelvű zsidók rendkívüli túlképviseltsége egyértelműen kiviláglik a budapesti tudományegyetemen, a Műegyetemen és a külföldön tanuló diákságban, legkevésbé azonban Kolozsváron. A katolikus németeknél ugyanaz kisebb mértékben megfigyelhető, kivéve éppen Kolozsváron. Az szász evangélikusok szintén erősen túl voltak képviselve mindenütt, különösen külföldön (amiről tudjuk, hogy majdnem kizárólag a német nyelvterület egyetemeit jelentette): ráadásul Kolozsváron is. Megállapítható tehát, hogy Kolozsvár a németiség szempontjából is vonzóképes volt, ami persze az ott tanulókat az erdélyi *alma mater* markáns asszimilációs (magyarosító) hatásával szembesíthette. Egy elmélyültebb vizsgálat valószínűleg jelentős politikai beállítottságbeli, nyelvismereti és más kulturális különbségeket állapítana meg a Kolozsváron, Budapesten és elsősorban külföldön (különösen Németországban) tanuló erdélyi szászok között.

Ha már különböző rekrutációs bázisukat illetőleg 'többségi kisebbségekről' van szó (mint a románok vagy a szászok Erdélyben): nem lehet elfelejtkezni a nőkről, akik 1895 óta jogot kaptak a felsőoktatásban való részvételre, még ha ez Magyarországon csak korlátozottan érvényesült az egyetemi bölcsész és orvosi karokon, miután már korábban bizonyos művészeti akadémiákon majd – igen lassan – más szakfőiskolákon is.²⁴¹ Kolozsváron a nők egyetemi jelenléte igen vontatottan vált gyakorlattá. 1900-ig egyetlen női medikát sem és csak 4 bölcsészt regisztráltak a kolozsvári hallgatók között.²⁴² A század első évében iratkozik be az erdélyi egyetemre az első medika és immár 5 bölcsész, amikor Budapesten már 22 medikát és 45 bölcsészt regisztráltak.²⁴³ A két egyetem közötti szakadéknyi eltérés a dualista kor végéig megfigyelhető. Az utolsó békeévben Kolozsváron továbbra is csak 11 medikát és összesen 9 bölcsészt találni, szemben a főváros ekkor már több száz női hallgatójával külön-külön mindkét karon.²⁴⁴ A világháború alatt – érthetően – felgyorsul a nők megjelenése a diákságban számokban is – mivel a középiskolák ekkortól egyre több érettségiző nőt bocsájtanak ki²⁴⁵ -, és főképp arányaiban, a férfiak távoli háborús elfoglaltságai miatt. A nagyságrendi különbségek a női hallgatók esetszámai között azonban fennmaradtak a két egyetemen, habár a nők arányszámai már Kolozsváron is látványossá váltak 1917/18-ra : az orvosi karon 22%, a humán bölcsészeknél 32% és az MTTK-n 39%, igaz hogy közöttük megsaporodtak a 'rendkívüli' – tehát nem diplomát kereső - hallgatók.²⁴⁶ Az is előfordult a reálbölcsészeknél 1916/17-ben, hogy a 23 diákból 15 (65%) lány volt. Kolozsváron egyébként ezek között az 'új nők' között nem fejlődött ki olyan méretű zsidó túlsúly sem mint Budapesten. Persze a zsidó lányok itt is majdnem mindig sokkal nagyobb arányban kerültek egyetemre, mint keresztény társaik, ami egyenesen következett az érettségizettek közötti magas, két ötödnyi arányaikból.²⁴⁷

Mindennek bizonnyal elsősorban 'társadalom-ökológiai' illetve mentalitástörténeti magyarázatát lehetne keresni egy elmélyültebb elemzésben. Vidéken még az egyébként liberális nagyvárosi, polgári közönségben sem alakult ki olyan széles körben mint Budapest központi kerületeiben az a nyitottság a női emancipáció ügyében, ami integrálta volna a lányok magasabb iskoláztatását.

Végül a kolozsvári egyetem különlegességéhez tartozott az is, hogy oktatói - a városi elit mintegy címzetes tagjai - szakmájuktól majd hogy függetlenül aktív részt vállaltak a város közéletében. Az egyetem társadalmi súlya, tekintélye egy a nagyiparban nem bővelkedő kisvárosban azzal is összehasonlíthatatlanul nagyobb volt mint a fővárosban, hogy az intézmény a helyi munkapiac egyik legnagyobb foglalkoztatójaként is szerepelt. Így a szellemi közéletben való mintegy természetes közreműködésük mellett - mely legfőképp a Múzeum Egylet előadásaihoz, vitáihoz, megemlékezéseihez és persze publikációihoz való hozzájárulásokban testesült meg - feltűnő volt jelenlétük a várost irányító köztisztviselőkben. Ez sajátosan a legnagyobb adófizetőket tömörítő ún. virilisták között igen jól dokumentáltan bizonyult számottevőnek. Ha pesti kollégáikhoz képest alacsonyabb, bár a többi között azért a legmagasabbak közötti köztisztviselői fizetésük a kisvárosban önmagában is tekintélyesnek számíthatott, különösen, hogy a virilistaságra való jelölésnél az értelmiség jövedelmét és adóját duplán számították. Így alakult ki az a gyakorlat, hogy már az 1886-os években bekerültek egyetemi oktatók a város törvényhatósági bizottságába, majd a századforduló után ennek a 60 fő feletti testületnek mindig egy negyedét (1910-ben két ötödét) alkották.²⁴⁸ Mellettük átlagban ugyanannyi vagy még több más értelmiségi is (ügyvéd, orvos, építész, köztisztviselő, lelkész) helyet foglalt a testületben. Ez késztetett egy kitűnő városszociológust arra a talán valamelyest azért túlzó megállapításra, hogy Kolozsvár „legtöbb adót fizető polgárainak (viriliseinek) szinte egyedülálló módon kb. 85%-a értelmiségi”.²⁴⁹ Ez a viszonylagos értelmiségi túlsúly a város vezetésében mindenesetre éles kontrasztot képezett a budapesti helyzettel. Itt az 'alkalmazott értelmiség', melyben az egyetemi oktatók maguk csekély részt képviseltek, csak kivételesen jutott be a város vezető grémiumába. A téma iskolaalkotó kutatója a fővárosi virilisták ezres nagyságot meghaladó listáján a dualizmus évtizedeiben mindössze 30 illetet talált.²⁵⁰

Iskolázottság és városi értelmiség Kolozsváron és a régió városaiban

A helyi értelmiség szociológiájának sommás bemutatását kezdhethetjük az arra való emlékeztetéssel, hogy a város milyen sok oktatási intézménnyel rendelkezett már az egyetemalapítás előtti időktől fogva s ez az 'iskola-sűrűség' az időben egyre nőtt, még pedig nem kevésbé az egyetem jelenlétének az alsóbb iskolák keresletére való hatása folytán. Mindezek az ország iskolai térképén korai - nemegyszer legkorábbi - képzőintézmény-alapítások nagy szerepet játszhattak abban, hogy Kolozsvár férfinépességének mintegy

negyede (23-26%-a) már az egyetemalapítás korában legalább négy középiskolai osztály elvégzését tanúsíthatta. Ezt a képzettségi szintet a nagyobb (törvényhatósági jogú) városok között ekkoriban csak Budapest (29-31%-kal) és Kassa (31-32%-kal) múlhatta kissé felül, míg Pozsony (23-25%-kal): Marosvásárhely (21-24%-kal) és Nagyvárad (19-24%-kal) közelíthette meg.²⁵¹ Brassóra csak 1910-re van hasonló adatunk, ami 18,3% legalább 4 középiskolás osztályt végzettet mutat.²⁵² Ezek a jelzőszámok sajnos csak megközelítő jellegűek, mivel az 1910-es népszámlálás korcsoportos iskolázottsági adatainak az akkor 50-59 éves, illetve 60 év feletti férfinépességének bejelentett iskolázottsági szintjén alapulnak. Ezek bizonyosan a valóságnál kissé magasabbra becsülik, visszamenőlegesen, az 50 évnél korábban született iskolázott férfiak arányát, amiatt, hogy az így azonosítottak feltehetően alacsonyabb halálozási kockázatnak voltak kitéve, mint a kevésbé iskolázottak, s így magasabb lehetett túlélésük valószínűsége is 1910-ben. Ebben az összefüggésben érdemes azt is megemlíteni, hogy Kolozsvár maradt egyike az igen kevés nagyobb vidéki városnak, melyek fiatalabb férfinépessége meg tudta tartani 1910-ig ezt az iskolázottsági szintet (Kolozsváron a 21-24 éveseknél 26%-kal, a 25-29 éveseknél 29%-kal): nagyjából éppúgy mint Budapest (26% és 28%-kal). A többiek minden bizonnyal erősebben érintette a kevésbé iskolázott proletár tömegek betelepülése, amivel a legfiatalabb felnőtt kategóriájú (20-24 éves) férfiak között a magasabban iskolázottak arányai rendre csökkentek, ahelyett, hogy – az iskolai szolgáltatások általános expanziójának megfelelően – emelkedtek volna. Kassán például az 1910-ben a kisebb létszámú 25-29 éves férfiaknál (1830) még 30% esett a 4 középiskola felett végzetek kategóriájába, de a sokkal nagyobb tömegű 20-24 éves férfiaknál (4306): melyeket feltehetően kétkezi munkát kereső betelepülők is felduzzasztottak, már csak 13%.²⁵³ Ugyanezt a 'bevándorlási effektust' a két erdélyi törvényhatósági jogú nagyvárosra (Kolozsvárra és Marosvásárhelyre) is könnyű kimutatni, hiszen itt az összesen 7298 20-24 éves férfi között csak 21,9% végzett legalább négy középiskolát, míg a sokkal kisebb 25-29 éves férfi kohorszánál (3927) ez 30%-ot tett ki 1910-ben.²⁵⁴

Az ilyen típusú eredmények mindenesetre összefüggenek a korábban említett jelzéssel, mely szerint az ország városai között 1910-ben már a kolozsvári aktív népességben volt a legmagasabb az értelmiségi foglalkozásuk aránya. Ezt erősíti meg az a tény, hogy ugyanakkor a 20-24 éves fiatal férfinépességben már elérte a legalább 8 középiskolai osztályt végzetek vagy az e felett iskolázottak²⁵⁵ aránya a 18,5%-ot és a 25-29 évesek között a 21,3%-ot. Ez meghaladta a megfelelő budapesti arányokat (16,6% és 18,6% a két korcsoportban) vagy az ezután következő Debrecenét (11,6% és 9,9%-kal): Kassáét (9,4% és 17,9%-kal): Pozsonyét (9,8% és 14,5%-kal, Nagyváradét 7,8% és 14,6%-kal, Temesváráét 9,4% és 13,5%-kal, Győréét 9% és 14,3%-kal).²⁵⁶ E mellett, miután tudni lehet, hogy a századfordulón a tanuló népességek számának felfutásával meggyorsult az értelmiségek képzése, azt is kiolvashatjuk az idevágó adatokból, hogy az értelmiségi foglalkozásuk számarányai az összes törvényhatósági jogú nagyváros gazdaságilag aktív népességében – beleértve a

fővárost is – Marosvásárhelyen és Kolozsváron nőttek legerősebben 1900 és 1910 között. Itt ugyanis az értelmiség sokasodása ha az 1900-as állagot 100-nak vesszük, 1910-re Marosvásárhelyen 172 ért el, Kolozsváron 156-ra nőtt, meghaladva kissé az utána következő városok értékeit : Nagyváradon 155, Budapesten 153, Debrecenben 151 és Szatmárnémetiben 150, míg országosan – a nem városi aktív lakossággal együtt – 136.²⁵⁷ Jól bizonyított tehát, hogy a túlnyomóan magyar népességű Kolozsvár és Marosvásárhely²⁵⁸ tömörítette az ország városai között a viszonylag legnépesebb értelmiségi szakmájú csoportokat. 1890-ben például Kolozsvár aktív lakosságának 10,4%-a volt értelmiségi és Marosvásárhelyé 12,1%. Ezek voltak a legmagasabb értelmiségi arányok az ország városaiban, szemben még a fővárosi 7,9%-kal is.²⁵⁹ Húsz évvel később ez a rangsor még inkább a két erdélyi város előnyére változott. 1910-ben Kolozsvár kereső felnőttjeinek már 12,1%-a és Marosvásárhelyen 11,8%-a közszolgálati vagy szabadfoglalkozású értelmiségi. Ezek az arányok a nagyváradit (9,9%): a budapestit (9,5%) és az ezeket soron követő pozsonyit (9,2%) is jelentősen felülmúlták.²⁶⁰

Mégis milyen volt ennek a kolozsvári értelmiségnek sajátosan szakmai és szociológiai arculata? Erre nézve néhány táblázatban mutatnék be összehasonlításokat a régió legnagyobb városai és Budapest között az 1910-es népszámlálás forrásaiból minden pretenció nélkül arra nézve, hogy kimerítsem az erdélyi városi művelődés sajátosságainak s benne Kolozsvár helyzetének nagy témáját.

Első táblázatunk mindenféle nem kétkezi, nem fizikai munkást (együtt férfiakat és nőket) helyez el a városok különböző nagyobb munkaerő piaci szektoraiban. Az ilyenfajta tág kategóriákban helyet kapnak a magángazdaságok igencsak eltérő tudástőkét birtokló tisztviselői, épp úgy, mint a 'tulajdonképpeni értelmiség', melynek pozíciói többé-kevésbé iskolai igazolásokhoz voltak kötve, mégpedig egyre szigorúbb kritériumok szerint az 1983-as 'minősítési törvény' után. Ez ugyanis formálisan összekapcsolta az iskolázottság szintjeit a közületi munkapiac elérhető pozícióival s ezzel egy minősítési rendszert teremtett, melynek elveit a magángazdaság is fokozatosan átvette.

1. A szellemi munkát végzők szakterület szerinti megoszlása Kolozsváron és a régió nagyvárosaiban (1910)*

	1	2	3	4	5	6	7	8=6/7
	magán gazda ság	köz hi vatal	egyház tanügy	szabad értelm. foglalk.	össz.	N=	összes aktív kereső	
Kolozsvár	44,8	23,4	10,0	21,8	100,0	2963	30586	9,7%
Marosvh.	34,1	29,0	10,5	26,4	100,0	1145	12478	9,2%
Nagyvárad	47,8	20,1	10,8	21,3	100,0	3024	31394	9,6%
Temesvár	55,1	19,7	11,2	14,9	100,0	3334	38171	8,7%
Arad	55,5	18,9	7,7	17,9	100,0	2753	30331	9,1%
Budapest	65,6	12,1	6,5	15,7	100,0	65 225	492 936	13,2

* A számítások forrása : Magyar statisztikai közlemények 56, 490-594, passim; 122, 126.

Az első táblázat viszonyszámaiból jól látható, hogy a vizsgált városok szellemi munkásainak kisebbik része működik a magángazdaságban – Marosvásárhelyen alig több mint harmada – míg a partiumi városoknál ez a kategória többségi vagy, mint Nagyváradon, közel többségi, a fővárosban pedig – az iparosítás országos centrumában – már két harmadnyi. A magángazdaság majdnem kizárólag a mezőgazdaságon kívüli, tipikusan 'városi' tevékenységeket jelenti (ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés): míg a többi terület (mezőgazdaság, bányászat, erdészet) alig 0-2%-os arányban van jelen, holott még mindig ezek (különösen a mezőgazdaság) biztosítják a dualista korban a lakosság túlnyomó részének megélhetését. A gazdatisztek, bánya- és erdőmérnökök azonban ritkán laknak nagyvárosokban.²⁶¹ Ebben az összefüggésben lehet értelmezni talán azt az anomáliát is, hogy a születéshely szerint a lexikonokban ünnepezt hírességek 'tehetségtérképén' Kolozsvár a legelső helyen szerepel a vidéki városok között (Pozsony, Nagyvárad és Szeged előtt) és nagy számban szerepelnek neve alatt tudományos tehetségek (29): művészek (24) vagy politikai személyiségek (5): de mindössze 2 'gazdász' ('gazdasági tehetség'): ami ebben a korban még leginkább mezőgazdászt, agronómust must jelentett²⁶². Nehezebben magyarázható azonban az, hogy az utóbbiakból 20-at találni a 648-ból Budapesten, 8-at Kassán, 7-et a Győrött, 6-ot a Pozsonyban, 5-5-öt a Szegeden és Nagyváradon, 4-4-et a Temesváron és a Székesfehérváron valamint 3-3-at a Kecskeméten és a Pécsen származó hírességek között. Igaz a többenél ennél szintén kevesebb, így a regionális gazdasági centrum szerepét játszó Miskolcra is csak 2 és a Kolozsváron kívüli erdélyi városokból egy sem.²⁶³

E kitérőtől eltekintve az 1. táblázat azt is jól mutatja, hogy a két erdélyi városban a legmagasabbak a szellemi munkások között a köztisztviselők és a diplomás

szabadfoglalkozásúak arányai, míg a félig-meddig szintén közhivatalnak számító tanügyben és egyházi szolgálatban mindenütt egy tizednyi körül (Aradon és a fővárosban még ennél is kevesebben) vannak. A fentebb már kiemeltként méltatott oktatási és lelkesítő tevékenységek összesített súlya tehát az egész 'szellemi munkás' szektorban voltaképp eltörpül a magángazdaságban és a többi diplomás pályákon tevékenykedőké mellett.

Az 1. táblázat utolsó, 8. oszlopa azt is mutatja, hogy az összes aktív lakos (férfi és nő) között ugyan a mindenképp kiemelkedő Budapest után Kolozsváron mérni a legmagasabb 'értelmiségi' arányszámot, de a többi város jelzései ehhez igen közel állnak, különösen Nagyváradé. Nemhiába támadt a 'Holnap városának' nagy híre a modernizálódó ország vidéki kultúrközpontjai között. Ady Endre 'pálya indító' városáról statisztikailag igazolható, hogy a 'szellemi munkások' jelenléte itt volt az országban az egyik 'legsűrűbb' a századfordulón.. Ha számba vennénk a többi vidéki törvényhatósági jogú várost, még jobban kitűnne e szempontból az erdélyi és partiumi települések kiemelkedő helyzete.

Második táblázatunk már a 'tulajdonképeni' értelmiség főbb kategóriáit mutatja be, azokat melyekre a bejutás feltétele szakosított egyetemi, főiskolai vagy (a tanítókra nézve) középiskolai diploma volt. Különös módon a honi – sok szempontból kiváló – statisztikai apparátus ignorálta az egyetemi és főiskolai tanárokat, amennyiben ezek hiányzanak az értelmiségi kategóriák listáiból. Logikusan a középiskolák oktatóival lehetett volna együvé besorolni, de ez nem bizonyított és a táblázat számai ezt nem is valószínűsítik. Például nem lehetett volna Aradon – ahol nem működött felsőoktatási intézmény – hasonlóan alacsony az oktatás kategóriájában aktív csoport aránya mint Budapesten, ahol a felsőoktatás intézményeinek és – értelemszerűen - személyzetének még túlnyomó része összpontosult a korban.²⁶⁴ Az egyetemi személyzet hiányától eltekintve táblázatunk számba veszi a legbővebb volumenű diplomás szakmákat s köztük a konkrét iskolai teljesítményhez ugyan nem köthető szabad művészetek és tudományos vagy más közhasznú egyletek alkotó és szervező személyzetét (6. oszlop): melynek sokasodása (ideértve bizonyítvánnyal a munkatársait, lapszerkesztőket, művészeti események szervezőit, műkritikusokat, muzeológusokat, könyvtárosokat, színházigazgatókat, filmeseket, stb.) kifejezi a modern nemzetállam újításokkal állandóan gazdagodó és terjeszkedő – főképp városi - kulturális szolgáltatásait.

Ha a 2. táblázat számai olykor ellentmondani látszanak az 1. táblázat adataival, nem szabad elfelejteni, hogy az utóbbi az összes nem fizikai tevékenységet végző aktív népességre vonatkoztak, míg a 2. táblázat a magángazdaság és az államhivatal kizárásával majdnem kizárólag csak a szabad vagy a közhatalmaktól nagyrészt független²⁶⁵ (pl. egyházi) foglalkozások személyzetét veszi számba. Ezért is lehet az utolsó oszloppal kezdeni az adatbemutatót, melyből kitűnik, hogy a középiskolát és részben főiskolát végzett értelmiségnek csak kisebbsége esik a jelzett kategóriák közül, igaz Kolozsváron és Budapesten ez már közel áll a szellemi munkások feléhez. Kérdéses, hogy ez jelenítené-e

Karády: Kolozsvár – [Kolozsvár/Cluj]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.261-316>

- 296 -

meg a városi értelmiség legmodernebb verzióját – Kolozsváron a közhivatali (benne foglalva talán az egyetemi): a fővárosban a nagyvállalatokban foglalkoztatott értelmiség viszonylagos túlsúlyával.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 261-316.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

2. A (diplomás) értelmiség főbb kategóriáinak* megoszlása Kolozsváron, a régió nagyvárosaiban és Budapesten (1910)**

	1	2	3	4	5	6	7	7	8	9=7/8
	oktató személy- zet***	ügyvéd ügyvéd-segéd	orvos, patikus állat- orvos	mér- nök	lelkész és se- gédlel- kész	irodalom, művészet tudomány közérdekű	össze- sen	N	közs. szabad foglalk. 12 isk.osztály ***	
Kolozsvár	27,6	29,6	12,4	1,6	3,6	24,9	100	898	1646	54,6
Marosvásár hely	24,1	38,3	10,8	1,8	3,7	21,3	100	381	594	64,1
Nagyvárad	28,4	28,1	15,7	2,0	4,4	21,4	100	734	1219	60,2
Temesvár	24,2	21,9	14,7	1,0	4,4	33,7	100	679	1190	57,1
Arad	30,3	21,7	15,9	1,6	3,3	27,2	100	617	975	63,3
Budapest	32,9	25,2	17,3	7,2	1,4	15,8	100	119 67	21866	54,7

* az adminisztráció és az igazságszolgáltatás hivatalnokain kívül

** A számítások forrása: *Magyar statisztikai közlemények* 56, 736-781, *passim*.

*** egyetemi és főiskolai oktatók nélkül

**** Legalább a középiskola 8. osztályát elvégző férfiak és nők: *Magyar statisztikai közlemények* 56, 76 és 80.

A táblázat legfőbb eredménye a tevékenységi területek rendkívül nagy egyenlőtlenségének számszerűsítése. A 'tulajdonképeni' értelmiség négy nagyobb – oktatás, ügyvédség, egészségügy, művészet és kultúraszervezés – valamint két kisebb területen – mérnökség, egyházi szolgálat – koncentrálódott. Itt is kitűnik, hogy míg a mérnökök értelemszerűen főképp Budapesten, a legerősebben tökécsített magán- és közműipar helyszínén működtek, annyira, hogy az ország 'magán mérnökeinek' több mint háromnegyede (76%) fővárosi volt²⁶⁶, a lelkészeknél a fordítottját találjuk. A világvárossá fejlődő Budapest a szekularizáció központjaként is fungált. Innen a lelkészség elenyésző arányú jelenléte szemben még az erdélyi és partiumi városokkal is. Egyéb területeken a kolozsvári és a keleti régió városaiban aktív értelmiség arányai nagyságrendileg hasonlóak a fővárosiakhoz. Feltűnő azonban, hogy közöttük az orvoslás a legkisebb szektor, különösen a két erdélyi városban, míg ugyanez Budapesten már a viszonylag fejlettebbek közé tartozott. Nem véletlen, hogy az egészségügyi szakemberek között az orvosok negyede (26,5%) Budapesten – az ország leginkább fizetőképes egészségügyi piacán – gondozta az össznépszerűség 6%-át kitevő helyi lakosságot.²⁶⁷ A maradék három nagy értelmiségi kategória mindegyike egy negyed körüli arányt hasított ki az értelmiségi piacból, ám úgy, hogy az oktatásban a fővárosi arány meghaladta a többi városét, míg az újabb művészeti és kultúraszervezői szolgáltatásoknál feltűnően elmaradt tőlük. Az ügyvédség mindenütt a

legnépesebb szektorok egyike, különösen a két Erdélyi városban, melyeket kevésbé érintették az 1890 után a zsidó ügyvédek tömeges megjelenésével beálló változások, megtartva valószínűleg a régi dzsentri-honorációr jurátusság életvitelét és szakmai gyakorlatát.²⁶⁸ Mégis, a táblázat legérdekesebb eredményét abban látom, hogy a vidéki városok értelmiségének harmada-negyede az újabb, önszerveződő kulturális piac szükségleteit szolgálta ki, nem hagyományosan szakmásított mesterségeket folytatott. Ez egy újfajta áttörés objektivációja, a jórészt szabadúszó és autonóm, önmagát formáló és kialakító, kreatív és kritikus, közügyek felé nyitott értelmiségi szerep paradigmája, amely ettől fogva a nagyvárosi civilizáció integráns részévé válik – mai nyelven nem messze a 'public intellectual' fogalmától.

3. A szellemi foglalkozások és az iskolázottság felekezeti dimenziói Kolozsváron (1910)

	róm. katol.	görög katol.	refor- mátus	evan- gél. gél.	görög keleti	unitá- rius	zsidó	együtt	nyers szám
4-6-8 középisk. osztállyal*	41,6	3,2	25,7	7,4	1,5	4,2	15,9	100,0	9 487
közszolgálat és szabadfogl.**	44,4	3,5	27,5	6,0	1,2	5,7	11,3	100,0	2.259
összes aktív kereső***	29,8	16,8	34,4	3,3	3,2	3,3	8,9	100,0	30 586

* Karády-Nagy 1909, 190-201 *passim*.

** *Magyar statisztikai közlemények* 56, 384-385

*** *Magyar statisztikai közlemények* 56, 432-433.

Azzal, hogy a zsidó jogászokra utaltam, akiktől ez a foglalkozás el volt zárva az 1867-es emancipációig²⁶⁹, de akik a század végén már átvették az újonnan nyíló szakmai pozíciók többségét, elhagyva expozénként összehasonlítható dimenzióját, máris eljutottunk a 3. táblázat témájához. Ez immár szigorúan csak Kolozsvárra vonatkozik. A táblázat legegyszerűbb értelmezése az érintett vallási kategóriák (első és második sor) arányainak összevetésével érhető el az egész munkapiacra való jelenlétük arányaival (harmadik sor). A 'szellemi munkások' felekezeti megoszlása sajátos helyi képletet mutat, ami nem általánosítható s még csak a tágabb erdélyi régióra sem rimel minden tekintetben. Annyiban azért igen, hogy a görög vallások hívei, akik az egész munkapiac ötödét foglalták el, a magasabban iskolázottak és a nem fizikai tevékenységet végzők között Kolozsváros is, akárcsak egész Erdélyben egy tizednyi részesedést sem mutatnak fel. Ez nem új eredmény, szemben a nyugati keresztény és a zsidó szektor helyzetével. A keresztények között a kevés kolozsvári evangélikus feltűnően erős (dupla arányú) jelenléte a polgári értelmiség rétegeiben fentebb már felemlített regionális és országos adatoknak is megfelel. Evvel valamelyest párhuzamos az evangélikusokkal pontosan azonosan kisméretű unitárius csoport felülreprezentáltsága az elemi szinten túl iskolázott kategóriában. A római katolikusok szintén erős

túlképviseltsége ugyanott azonban egy egész Erdélyben megfigyelhető trend része²⁷⁰, amely másutt nem, vagy csak ritkán érvényesült az országban (így, szintén kivételesen, a sváb háttérű bánságiaknál is²⁷¹). Ezzel meglehetősen éles kontrasztot alkot táblázatunkban a reformátusok látványosan gyenge képviselete az iskolázottabb kategóriákban. Ez különösen azért feltűnő, mert országos szinten a kálvinisták helyzete majdnem mindig azonos volt a római katolikusokéval, egyes jelzések szerint jobb is, mint a (többségileg szintén magyar etnikai háttérű) katolikusoké. Végül a zsidó népességre országosan olyan jellemzően kiemelt jelenlét minden magasabban iskolázott csoportban Kolozsváron is megmutatkozik, de sokkal kevésbé, mint egyebütt. Képviseletük a szellemi foglalkozásokban táblázatunk szerint nem érte el népességi arányuk dupláját sem, ami teljesen kivételes eredmény korabeli magyar nagyvárosban. Csak a világi iskolázást elutasító számottevő ortodox tömb ottlétének hatásával magyarázható, ami Erdély kisebb városaiban (főképp a régió északi fertályáiban és az ezekkel határos Partiumban) gyakran előfordult.

Utolsó táblázatunk több szempontból megduplázni engedi ezeket a megfigyeléseket Kolozsváron a nők iskolai és társadalmi mobilitásának egyenlőtlenségei szempontjából a női emancipáció eme első történelmi fázisában. Az értelmezésnél legegyszerűbb a legelső sorból kiindulni s az egész népesség felekezeti megoszlásához hasonlítani a különböző felsorolt iskolázottságú, vagy osztályhelyzetű csoportban azonosított megoszlásokat.

Kezddhetjük annak megállapításával – a legelső két sor jobbszélén lévő számok alapján – hogy a kolozsvári nők pontosan harmada (33%) volt gazdaságilag aktív 1910-ben. Nehéz minősíteni, hogy ez sok vagy kevés, mert a nők munkába állásának valószínűsége és lehetősége sokfajta helyi demográfiai, gazdasági, mentalitásbeli érdek- és kényszerviszornak felelt meg, amit itt nem tárgyalhatunk. Azt viszont tudni lehet, hogy Budapesten lényegesen magasabb (40%) volt a nők gazdasági aktivitása, míg a közelebbi nagyvárosokban inkább alacsonyabb (Nagyváradon 28%, Aradon 27%, Marosvásárhelyen 25,5%): kivéve a legerősebben iparosodott Temesváron (33,3%).²⁷² A viszonylag magas kolozsvári arányszám nyilván összefüggött az iskolásúrással és magának az egyetemi polgárság igényelte szolgáltatások sokaságával, melyekben a női munkaerőnek (az óvodáktól az egyetemi menzáig) tág tér jutott.

A kereső nők felekezeti megoszlása már a hívő közegek polgárosodási szintjével és alkalmazható kompetencia-tőkéjével, valamint az ezekre irányuló kereslettel is összefügghetett, melynek jelzései megtalálhatók a táblázat felsőbb soraiban. A (zömmel magyar ajkú) római katolikusok eléggé tiszta képletet mutatnak, amennyiben a nők aktivitása átlagosnak bizonyult, de főképp az polgári elit foglalkozási szféráiban, ami megfelelt erős túlképviseltségüknek a magasabban iskolázottak között. Figyelemre méltó, hogy az érettségizettek közti katolikus arányok majdnem ugyanolyan magasak (és nyers számuk ezt meg is haladja) mint a közszolgáltatásban és szabadfoglalkozásban lévők. Ezzel

szemben, érthetően, markánsan alul vannak képviselve a cselédségben. Hasonló, de talán még 'polgárabb' képletet mutatnak a zsidó nők, amennyiben az ő aktív részlegük alig éri el a nők közötti arányuk felét, viszont a közszolgálatban majdnem ugyanennyi arányban vesznek részt, aminél még sokkal magasabb a részesedésük a legiskolázottabbak között. A házi cselédek között így nyilvánvaló, hogy csak elenyésző jelenlétet mutatnak.

Ezzel ellentétben, kifejezetten proletár-jellegű képletet demonstrálnak a görög rítusú nők. Ebben az aktívak és a cselédségben való magas részvétel társul a szellemi munkások és a magasabban iskolázottak körében való ritka előfordulással.

A reformátusok és az unitáriusok egyértelműen a két előbbi modell között foglalnak helyet: enyhe túlképviseltség az aktív nők és ennél már erősebb a cselédek között, míg – kontraszt gyanánt – nagyságrendileg egyformán alacsony szintű jelenlét a magasabban műveltek és a szellemi tevékenységet gyakorlók között.

4. A szellemi foglalkozások és az iskolázottság női dimenziói felekezetek szerint Kolozsváron (1910)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	róm. katol.	görög katol.	refor- mátus	evan- gél. gél.	görög keleti	unitá- rius	zsidó	együtt	nyers szám
nők 8 középiskolai osztállyal *	50,2	2,4	26,5	8,4	0,5	3,0	8,1	100,0	656
nők 4-6 középisk. osztállyal *	43,7	2,0	25,7	7,1	0,6	3,1	17,5	100,0	2 801
nők közszolgálatban és szabadf.**	54,0	4,0	25,4	7,2	0,8	2,5	5,9	100,0	594
női házi cselédek ***	25,4	18,3	41,4	2,2	4,8	5,8	2,0	100,0	3 674
összes aktív kereső nő****	31,6	15,9	36,6	2,8	2,8	3,9	6,2	100,0	10 073
összes nő (kereső és eltartott)*****	32,7	12,7	35,1	3,1	1,7	3,4	11,3	100,0	30 691

* Karády-Nagy 1909, 190-201 passim.

** A számítások forrása: *Magyar statisztikai közlemények* 56, 384-385.

*** Uo. 424-425.

**** Uo. 432-433

Kolozsvárt tehát – bizonyára nem kisorszt az Egyetem jelenléte révén - egyértelműen a 'legműveltebb magyar várossá' avatta a korszak végére a magas iskolázottsági tőkét birtokló kiemelkedő aránya. Ennek ellenére nem szabad elfelejteni, hogy a nyugatibb országok rokon településeihez képest a város megtartotta az írástudatlanok szintén viszonylag magas számát is. Mindez arra is vezet, hogy objektív adatok segítségével alapvetően revidáljuk azt a képet, mi szerint Kolozsvár iskolaváros egy kiemelkedő vár lett volna a környező pusztaságban az ország iskolázottsággal igazolt s a 'nyugat-keleti lejtő' metaforájával minősített művelődési térképén. Valójában általánosságban nem lehet beszélni 'nyugat-keleti lejtőről' a modern tudástőke kialakulásának országos mezején, ahogy ezt feltételezni szokás. Ez sok szempontból érvényes lehetett a Dunántúl és a Tiszántúl, különösképp Kárpátalja összehasonlításánál, de semmiképp sem Erdély viszonylatában. Például Erdélyben 1910-ben a törvényhatósági jogú városok férfinepességének 19%-a érte el legalább a 4 középiskolai osztály szintjét²⁷³, míg a Dunántúlon csak 13%-uk.²⁷⁴ A két régió nem nagyvárosi férfiaknál a két hasonló arány 3,5% és 2,7% volt,²⁷⁵ ismét Erdély előnyére. Mi volt azonban e számok mögött, ha a népesség különböző frakcióit vizsgáljuk?

Amikor az Erdélyben jelenlévő felekezetek iskolázottsági dotációit helyezzük el a térképen, azt találjuk, hogy az elképzelt nyugat-keleti lejtő a 20. század elején tényleg alakulóban volt egyes aggregátumoknál, például az unitáriusoknál vagy akár a két görög egyház híveinél is, akiknek legfőbb népességi központjai Kelet-Magyarországon maradtak, de akiknek az értelmisége a század végén kezdte elhagyni korábbi lakóhelyeit és valamelyest – ugyan nem tömegesen – szétszóródott az országban. A nyugati országrészekbe, nevezetesen Budapestre költözött s néha csak nyomokban azonosítható részlegeik ennek következtében magasabb képzettséget mutattak mint az Erdélyben vagy a Tiszántúlon rekedt tömegeik. Ami a zsidóságot illeti, az Erdélyben (főképp Észak-Erdélyben) erős többségben lévő ortodoxia eleve alacsonyan tartotta hívei átlagos világi iskolázottsági szintjét (ugyanakkor, amikor férfi tagjainak vallási írásbeliségét és műveltségét egyedülálló hathatósággal fejlesztette). Ez szemben állt nyugati – pl. dunántúli és az elvilágosodásra hajló – hitbéli rokonaik magatartásával. Ugyanez az erdélyi gyakrabban neológ beállítottságú városi zsidóságra természetesen már nem állt.

A nagy nyugati keresztény egyházak közönsége mindenesetre Erdélyben rendre lényegesen iskolázottabb volt a korszak végén, mint rokon népességeik pl. a Dunántúlon vagy (városi részlegeik) mint Budapesten. A két nagyvároson kívül élő erdélyi evangélikus (szász) férfi 7,3 százaléka abszolválta 1910-ben legalább 4 középiskolát, szemben dunántúli férfi hittestvéreik mindössze 2,7%-ával. Ez budapesti részlegeiknek már 29%-ára volt bizonyítható, de a két erdélyi törvényhatósági jogú városában élő rokon népességükben még többre: 39%-ra.²⁷⁶ Mindennek megfelelően az 'értelmiség' (statisztikailag mint a nem fizikai szolgáltatást nyújtó aktív népesség) számarányai Erdélyben a zsidóknál, az

unitáriusoknál és a görög vallások híveinél elmaradtak össznépeségi országos arányaiktól, azonban a többi 'nyugati keresztényeknél' már markáns túlképviseltség mutatható ki e téren.²⁷⁷ Kolozsvár iskolaváros népességének kiemelkedő iskolázottsága tehát valóban egy nagyobb regionális trendnek felelt meg, melyben osztozott az érintett helyi felekezeti népességek jó része, de nem egyenlően és nem is mindegyike.

Mindenesetre a dualista korban a 'kincses város' a vizsgált szempontok alapján messzemenően kiérdemelte a vidéki Magyarország legnagyobb iskolavárosa címét.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] A Kolozsvári magyar királyi Ferenc-József Tudomány-egyetem története és statisztikája, (1896). – Ajtay Ny., Kolozsvár.
- [2.] Beluszky P. (1990): Polgárosodásunk törekény váza. Városhálózatunk a századfordulón. – Tér és társadalom, 4(3-4): 14-53.
- [3.] Berzeviczy A. (1894): Közművelődésünk és a harmadik egyetem. – Budapesti Hírlap Ny., Budapest.
- [4.] Bisztray Gy. és mtsai. (szerk.) (1941): Erdély magyar egyeteme: az erdélyi egyetemi gondolat és a M. kir. Ferenc József Tudományegyetem története. – Athenaeum Ny., Kolozsvár.
- [5.] Csató T. (2000): Szolgáltatások Magyarországon a 20. század első felében. – In: Angi J. és Barta J. (szerk.), Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára. Multiplex Média, Debrecen.
- [6.] Csetri E. (2001): Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. – In: Dáné T. és mtsai. (szerk.) Kolozsvár 1000 éve, Erdélyi Múzeum Egylet, Kolozsvár.
- [7.] Draskóczy I., Varga J., Zsidi V. (szerk.) (2018): Universitas historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. – Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest.
- [8.] Faragó J. (2001): A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem sorsa. – In: Cholnoky Gy. (szerk.), Kárpát-medencei önismeret. Tanulmányok a régió kulturájáról és történelméről, Lucidus kiadó, Budapest.
- [9.] Faragó J., Incze M., Katona Szabó I. (szerk.) (1996): „Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai” kiállítás és konferencia. Emlékkönyv. – Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest.
- [10.] Ferenczi Sz. (2010): Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872-1917): Erdélyi Múzeum, 2010 1-2, 17-29.
- [11.] Gaál Gy. (2012): Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. – EME, Kolozsvár.
- [12.] Gaál Gy. (2000): Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetemen. – Múlt és jövő 11 (1): 89-101.
- [13.] Gazda I. (összeáll.) (1997): Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem. Emlékkönyv. – Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba.
- [14.] György A. (szerk.) (1886): Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. – Statisztikai Hivatal, Budapest.

- [15.] Imre S. (1944): A Ferenc József Tudományegyetem a századforduló táján. – Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár.
- [16.] Karády V. (1997): Jews as Freemasons in Inter-War Transylvania and Voivodina. – In: Diamant. L. (ed.): The Past of Transylvanian Jewry. Special Issue of Studia Judaica, n°5, Cluj, Moshe Carmilly Institute for Hebrew and Jewish History.
- [17.] Karády V. (2013): Kolozsvár, mint iskolaváros a Kárpát-medence elitképzési piacán (1872-1918). – In: Batiz E., Nagy L., Soós A. (szerk.), 140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Cluj-Napoca.
- [18.] Karády Viktor (2022): Az egyetem diáksága. in Marjanucz et al., 2022, 403-491.
- [19.] Karády V., Kozma I. (2002): Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. – Osiris Budapest.
- [20.] Karády V., Nagy P. T. (2004): Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910, Vol. 2. – John Wesley Publisher, Budapest.
<http://mek.oszk.hu/10900/10963/>
- [21.] Karády V., Nagy P. T. (eds.) (2009): Educational Inequalities and Denominations, 1910. Database for Transylvania, Vol. 3.. – John Wesley Publisher, Budapest.
<http://mek.oszk.hu/10900/10944/>
- [22.] Kékes Szabó M. (1987): Adalékok a Kolozsvári Tudományegyetem alapításához és az Egyetem mellett működő Középiskolai tanárképző Intézet első éveinek történetéhez. – A. Univ. Szegediensis, sectio paed. et psych. 29: 35-49. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/11039>
- [23.] Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869-70-ki népszámlálás szerint. (1870) A Népszámlálási bizottság jelentése. – Gámán J. örökösei ny., Kolozsvár.
- [24.] Kovács I. G., (szerk.) (2012): Diszkrimináció. Emancipáció – asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára, 1848-1944. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. – ELTE Eötvös kiadó, Budapest.
- [25.] Kovács I. G., Takács Á. (szerk.) (2014): Sárospatak erőterében. A tiszáninnen szarmazású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútírása (Történeti elitkutatások). – ELTE, Budapest.
- [26.] Láng L. (1883): Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig. – MTA, Budapest.
- [27.] Maizner J. (1890): A Kolozsvári Orvos-Sebész Tanintézet történeti vázlata 1775-1890. – Ajtai K. Albert ny., Kolozsvár.
- [28.] Mariska Z. (2022/A): Az alapítástól a névadásig. – In: Marjanucz és mtsai. A szegedi tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig, 1872-1921. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- [29.] Mariska Z. (2022/B): Orvostudományi Kar. – In: Marjanucz és mtsai. A szegedi tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig, 1872-1921. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- [30.] Marjanucz L. és mtsai. (szerk.) (2019): A kolozsvári/szegedi Ferencz József Tudományegyetem 1872-1940. Válogatott dokumentumok. –Kárpát-medence Intézet, Várpalota.

- [31.] Márki S. (1922): A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem története 1872-1922. – Városi ny., Szeged.
- [32.] Mátrai E. (1871): A kolozsvári egyetem, mint kultúrai szükséglet. – Aigner, Pest. Stein ny., Kolozsvár.
- [33.] Mészáros I. (1988): Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996-1948. Általános képző középiskolák. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [34.] Nagy A. (2015): A Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia sorsa és tanulóinak pályaválasztása a dualizmus kori Magyarországon. – Magiszter 13 5): 128-147.
- [35.] Nagy A. (2017): Akadémia kontra szakiskola. A középfokú kereskedelmi akadémiák és tanulói a dualizmus kori Magyarországon. – In: Sasfi Csaba, Ugrai János (szerk.). Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei, szerk. Hajnal István kör, Budapest.
- [36.] Nagy P. T. (2000): A húszas évek középiskola-politikájának kialakulása. – Századok, 134. (6): 1313-1334.
- [37.] Németh I. (2005): Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században, Soproni Levéltár kiadványa.
- [38.] Nyárády R. K. (2003): Erdély népesedéstörténete. – KSH Lvt, ELTE Román Fil. Tnsz., Budapest.
- [39.] Offner, R. és Killyen. H. von (2012): A bécsi Orvos-Sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei, 1775-1874. – ELTE Lvt., Budapest.
- [40.] Osváth Zs. (2022): Diákegyesületek, diákjóléti intézmények a Kolozsvári egyetemen. – In: Marjanucz et al. 2022, 529-585.
- [41.] Pál-Antal S. (2018): Jogakadémia Marosvásárhelyen. – In: Draskóczy et al. 379-390,
- [42.] Palatinus J. (1944): Szabadkőművesek Magyarországon. – Könyv és lapkiadó, Budapest.
- [43.] Pálffy Z. (2005): National Controversy in the Transylvanian Academia. The Cluj/Kolozsvár University in the First Half of the Twentieth Century. – Akadémiai kiadó, Budapest.
- [44.] Pesti A. (szerk.) (1895): Magyarország orvosainak évkönyve és különleges czímtára. – Petőfi, Budapest.
- [45.] Péter H. M. (1919): Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872-1919 között. – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- [46.] Retegan, S. (1999): School attractiveness and social selectivity of secondary schooling in multi-ethnic Transylvania around 1850-1870. – In: Karády V. et al. (ed.). L'enseignement des élites en Europe Centrale (19e – 20e siècles). Ksiegarnia Akademicka, Kracow.
- [47.] Russel K., Fekete E. és Hám A. (2009): A kolozsvári Kalazantinum története 1894-1916. – Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest.
- [48.] Sántha E. (2010): A kolozsvári Marianum, rekrutáció és önreprezentáció (1911-1923) – Erdélyi Múzeum, 72 (1-2): 42-53.
- [49.] Schach B. (1903): Kereskedelmi iskoláink múltja és jelene. –Lampel, Budapest.
- [50.] Schack B. (1913): Das kommerzielle Bildungswesen in Ungarn. – Hölder, Wien.
- [51.] Sipos G. (2022): Az Erdélyi Múzeum Egyesület és a kolozsvári egyetem kapcsolata. – In: Marjanucz et al. 2022, 611-625.
- [52.] Somogyi J. (1942): Magyarország tehetségtérképe. – Stephaneum nyomda, Budapest.

- [53.] Somogyi N. (2013): Recenzió : Kovács I. Gábor, Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok, Budapest 2011. – Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv, 8. 295-302.
- [54.] Szász Z. (szerk.) (1986): Erdély története 1830-tól napjainkig, 3. kötet. – Akadémiai kiadó, Budapest, III.
- [55.] Szász L. (2017): A Bécsi Protestáns Teológiai Fakultás magyar református hallgatói (1821-1918). – In: Sasfi Cs, Ugrai J. Szerk.), Iskola, művelődés, társadalom, az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. Hajnal István Kör Budapest.
- [56.] Szécsényi A. és Zsidi L. (szerk.) (2021): A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig. – Akadémiai Kiadó Budapest.
- [57.] Szögi L. és Zsidi V. (szerk.) (1995): Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből. – A Budapesti Közgazdasági Egyetem Levéltára, Budapest.
- [58.] Szögi L. és Varga J. (1911): A Szegedi Tudományegyetem és elődei története, I. kötet. A Báthory egyetemről a Kolozsvári Tudományegyetemig. – Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- [59.] Thirring G. (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. 1. évf. – Budapest.
- [60.] Tompa A. (2022): Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben. – Jelenkor, Budapest.
- [61.] Tóth Sz. (2022/a): Az egyetem, a város és Erdély kapcsolata. In: Marjanucz et al.
- [62.] Tóth Sz. (2022/b): Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Kar. – In: Marjanucz et al.
- [63.] Török B. Zs. (2008): The Ethnic Design of Scholarship. Learned Societies and State Intervention in 19th Century Transylvania. – In: Karady V., Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770-1950).
- [64.] Vargha Gy. (szerk.) (1880): Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. – Statisztikai Hivatal, Budapest.
- [65.] Vincze G. (2006): A száműzött Egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919-1921) – JATE Press, Szeged.
- [66.] Vekov K. és Vincze G. (2022): Kolozsvári végjáték, Szegedre kerülés. – In Marjanucz et al.
- [67.] Vörös Károly (1979): Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1817, Budapest, Akadémiai kiadó.
- [68.] Zsidi V. (2006): Kereskedelmi akadémiák hallgatói a dualizmus korában 1891-1918. – Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

Absztrakt. A tanulmány részletesen áttekinti azokat az objektív művelődés- és társadalomtörténeti adottságokat, melyek eldöntötték, hogy az ország második egyeteme Kolozsváron épüljön fel. Ezek összefüggtek a város adminisztratív regionális főváros jellegével, politikai múltjával, túlnyomóan magyar lakosságával és nimbuszával, a helyi művelődési intézmények gazdagságával, valamint a felsőoktatás ottani előzményeivel. Részletes bemutatásra kerülnek az egyetemalapítást követően születő jelentősebb képzőhelyek, művelődési mozgalmak és iskolatörténeti változások, az egyetem helyzete a helyi társadalomban és az 1918-as hatalomváltás drámai hatásai: a magyar egyetem átmeneti megszűnése. Az utolsó alfejezetek az új egyetem akadémiai sajátosságait és a kolozsvári értelmiség szerkezetét tárgyalják összehasonlítva a nagyrégió (Erdély és Partium) nagyvárosaival. A korabeli modernizáció és a nemzetépítés legtöbb szellemi tőkegyűjtéssel és elitképzéssel kapcsolatos területén Kolozsvár kiemelt, sokszor egyedülálló szerepet játszott az ország vidéki városai között.

APPENDIX

¹ Tanulmányom előzménye egy kisebb munka : Karády 2013, 237-244. A jelen szöveg sokkal rövidebb változata szerepel a következő kiadványban is : Marjanucz et al. 2022, 403-491.

² Szász 1986, 1624-1625 sq.

³ Kékes Szabó Mihály, kézirat, 38. o. Szögi és Varga 1911, 250-251.

⁴ Mariska 2022/A, 30.

⁵ Bár az abszolutizmus alatt minden felsőoktatási intézményben bevezették rendeletileg a német tanítási nyelvet, ha ennek keresztülvitele a valóságban igencsak egyenlőtlennek bizonyult. Így hivatalosan a kolozsvári jogakadémia is német tanítási nyelvűvé vált az 1855/56 évben kezdő hallgatók számára. L. Szögi és Varga 2011, 266-267.

⁶ Csetri 2001, 14.

⁷ *Magyar statisztikai évkönyv* 1871, 24, Szász 1986, 70-71.

⁸ Nyárády 2003, 71 csak 24,65%-os gyarapodást talált 1869 és 1910 között.

⁹ *Magyar statisztikai évkönyv* 1872, 24 és uo. 1911, 19.

¹⁰ A számítások forrásai *Magyar statisztikai évkönyv* 1872, 24-25 és ua. 1911, 12.

¹¹ *Kolozsvár szabad kir. város* 1870, 17. Furcsa módon – nyilván hibásan – a *Magyar statisztikai évkönyv* 1872, 22. oldalán csak 12 256 lakosról tud, míg a többi város és nagyobb település itt felidézett lakosság száma ugyanott megbízhatónak bizonyul.

¹² Kerekített adatok. Forrás: *Magyar statisztikai évkönyv* 1872, 22-23.

¹³ Szász 1986, 1571. A feltüntetett 13 erdélyi város népessége 1850 és 1910 között, ha az 1850-es állagot 100-nak vesszük, akkor 220-ra emelkedett, míg Brassó és Nagyszeben csak 180-ra. Velük szemben Kolozsvár 346-ra és Marosvásárhely 265-re. (Más forrásban Kolozsvárra kissé magasabb népességszámot találni 1910-re, például 60 808. L. *Magyar statisztikai közlemények* 56, 433.)

¹⁴ Csetri 2001, 16.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Faragó 2001, 117.

¹⁷ *Kolozsvár sz. kir. város lakosai* 1870, 12.

¹⁸ Csetri 17.

¹⁹ Tóth 2022, 629.

²⁰ Uo. 630.

²¹ Uo. 634.

²² Pozsony, Brassó és Sopron voltak azok a (talán nem véletlenül túlnyomóan német lakosságú) városok Kolozsvár mellett az országban, melyek már az 1850-es években három középiskolával rendelkeztek, bár ezek között többen reáliskolaként vagy sokáig érettségít nem biztosító algimnáziumként működtek. Pozsonyban közülük kettőt még a 17. században alapítottak. Igaz, a harmadik épp 1850-ben nyílt meg, mint az ország első, új típusú, latint nem oktató 'reáliskolája'. L. Mészáros, 1988, 241-242.

²³ Zágrábbal, Pozsonnyal, Szegeddel és Kassával, l. Beluszky 1990, 24.

²⁴ Uo. 25.

²⁵ Csetri 2001, 15-16.

²⁶ Szász 1986, 1576.. L. még *Magyar statisztikai közlemények* 27, 137.

²⁷ Mariska 2022/A, 19.

²⁸ Mészáros, 1988, 207.

²⁹ Marjanucz et al. 1919, 8.

- ³⁰ Mariska 2022/A, 24-26.
- ³¹ Offner és von Killyen 2003, 22. A beiratkozottak 82% római katolikus és 12% evangélikus volt.
- ³² L. Maizner 1890, 80.
- ³³ Offner és von Killyen 2003, 100-106. A kiadvány szerint Bécsben számos évben nem is volt magyar beiratkozó. Uo. 16-17.
- ³⁴ Gaál 2000.
- ³⁵ Faragó 2001, 117.
- ³⁶ 1919 előtt az Egyetem majd nem kevesebb, mint 63 új épülettel gazdagodik, átalakítva Kolozsvár belvárosát. Uo.
- ³⁷ A számítások forrására l. *Magyar statisztikai közlemények* 5, 568-570 és 604-606.
- ³⁸ Somogyi Nikolett, 297-299.
- ³⁹ Az 1910-es népszámlálás adatai szerint. Karády-Nagy 1912, 289 és 294.
- ⁴⁰ Felmérési eredményeim a családnév-magyarosítók körében 1893 és 1912 között. A mindössze 103 azonosított szász névmagyarosítól kitűnik, hogy 73 közalkalmazott volt, s így feltehetően állami kényszer alatt választott 'nemzeties' nevet, legtöbbjük a századvégi 'Bánffy-terror' éveiben. Közöttük 76 a Szászföldön kívül magyarosított, 24 egyenesen Kolozsvárott s 3 Marosvásárhelyen (Erdély másik túlnyomóan magyarok törvényhatósági jogú városában). 1897 végétől a nem magyar családnévű közalkalmazottakat rendeletileg utasították névmagyarosításra. L. Karády-Kozma 2002, 70-75
- ⁴¹ Népszámlálási adatok felhasználásával végzett számítások.
- ⁴² Karády és Nagy 2009. 190-195.
- ⁴³ *Magyar városok statisztikája*, Budapest, 1912, 163. adatoszlop.
- ⁴⁴ *Magyar statisztikai évkönyv*, 1893, 309.
- ⁴⁵ Osváth 2022.
- ⁴⁶ Imre Sándor 1944, 18.
- ⁴⁷ Uo. 19.
- ⁴⁸ Tóth 2022/B, 303-306.
- ⁴⁹ Hasonló vagy ennél súlyosabb incidensek a nemzetépítésben oly fontos iskolarendszerben – a magyarosítási politika fő instrumentumában – nem voltak ritkák a korban. 1874 december 30-án – az iskolaév kellős közepén – Trefort miniszter politikai indokkal betiltotta a nemrég (még az 1860-as években) alapított három szlovák felekezeti (1 katolikus, 2 evangélikus) gimnáziumot.
- ⁵⁰ *Magyar városok statisztikai évkönyve*, 1912, 4. adatoszlop.
- ⁵¹ *Magyar statisztikai évkönyv*, 1893, 308.
- ⁵² Karády és Nagy, 2009, 192 és 198.
- ⁵³ *Magyar városok statisztikai évkönyve*, 1912,
- ⁵⁴ Szász 1986, 1574
- ⁵⁵ Uo. 1576.
- ⁵⁶ Marjanucz et al. 2019, 18-19.
- ⁵⁷ Vincze 2006, 73-83.
- ⁵⁸ Vekov-Vincze 2022, 694-699.
- ⁵⁹ Gaál 1912, 88-90.
- ⁶⁰ Mint ismeretes, Kolozsváron alakult meg az ország első magyar nyelvű szintársulata 1792-ben és 1821-ben itt nyílt meg a Kárpát-medence első kőszínháza is.
- ⁶¹ Kolozsváron 3 szabadkőműves páholy működött a dualista korban, akárcsak Nagyváradon, de míg Erdély fővárosában a forráskiadványban dokumentált tagok száma 245 volt, a partiumi nagyvárosban csak 150. Ezek voltak a messze legnagyobb szabadkőműves tömörülések Erdélyben, a Részeken és Vajdaságban. L. idevágó tanulmányom 1. táblázatát: Karády 1997, 184-193.

⁶² *Magyar statisztikai évkönyv*, 1913, 28-29.

⁶³ Csató 2000, 307-322, különösen 312-316.,

⁶⁴ *Magyar városok statisztikai évkönyve*, 1912, 21. adatoszlop.

⁶⁵ Az adatok a *Révai Nagy Lexikon*ban kiemelt személyiségek Nagy Péter Tibor által feldolgozott prozopográfiai listájából származnak.

⁶⁶ Sopron egy kis-közepes népességű törvényhatóságú jogú város volt a dualista korban (1910-ben 30 000 lakóval): de már a kor első évtizedében három érettségit nyújtó középiskolával rendelkezett, köztük egy reáliskolával. Ezeket a korszak végére szintén egyedülálló módon két teljes lánygimnázium egészítette ki. Ilyen, a továbbtanulást lehetővé tevő 'iskolasűrűség' egy városban sehol másutt nem volt az országban, Kolozsvár kivételével. L. Mészáros 1988, 250-252, Lásd még ugyanerre a kitűnő monográfiát Sopronról: Németh 2005.

⁶⁷ Somogyi 1942, 14-15.

⁶⁸ *Magyar városok statisztikai évkönyve*, 1912, 5. és 63. adatoszlop.

⁶⁹ Szász 1986, 1610.

⁷⁰ *Magyarország egyletei és társulatai* 1880, 506-514. A városi népességszámokhoz az 1880-as népszámlálás adatait használtam.

⁷¹ Imre Sándor 1944, 16.

⁷² Osváth 2022, 533.

⁷³ Uo. 535-536,

⁷⁴ Bisztray et al. 1941, 139-152.

⁷⁵ Sipos 2022, 613.

⁷⁶ Török 2008, 132.

⁷⁷ Imre Sándor 1944, 15.

⁷⁸ *Magyarország egyletei és társulatai*, XXXVIII.

⁷⁹ Faragó 2001, 121.

⁸⁰ Mariska 2022/A, 29.

⁸¹ Szász 1986, 1638-1639.

⁸² Szász 1986, 1639.

⁸³ Török 2008, 135.

⁸⁴ Uo. 128, 129, 131, 133.

⁸⁵ A 19. századi népösszeírások a magyarság részarányát különböző számítások mindössze 27-28%-ra teszik szemben az 58%-os román többséggel és a 9% német kisebbséggel. Nyárády 2003, 169, 177. Szász 1986, 1569 már ugyanazt 33%-ra becsüli 1900-ra, szemben 56% románnal és 9,4% németajkúval.

⁸⁶ *Magyar statisztikai közlemények*,

⁸⁷ *Magyarország orvosainak évkönyve és különleges címtára*, szerk. Pesti Alfréd, Budapest, 1895, 92-94.

⁸⁸ Az 1890-es, 1900-as és 1910-es népszámlálásokon jelzett helyi orvosok és városlakók számából összeállított adatok.

⁸⁹ A számítás forrása: Palatinus 1944. L. még Karády 1997, 1. táblázat.

⁹⁰ Mariska 2022/A, 41-42.

⁹¹ *Magyar városok statisztikája*, Budapest, 1912, 136. adatoszlop.

⁹² Faragó 2001, 117.

⁹³ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai* 1886, 580.

⁹⁴ Uo. 584.

⁹⁵ *Magyar városok statisztikai évkönyve*, 1912, 136.

⁹⁶ Gazda 1997, 32-33.

⁹⁷ Uo. 33.

⁹⁸ Ez utóbbinak leglényegesebb elemeit az képezte, hogy a tanulmányi idő 2 év alatt maradt és a beiratkozáshoz nem követeltek érettségit vagy befejezett középiskolai képzettséget.

⁹⁹ Szögi és Varga 2011, 268-269.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Gazda 1997, 32-33.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Csetri 2001, 17.

¹⁰⁴ Brassó iskolatörténelmi egyedülállósága abban rejlik, hogy itt a dualizmus első évtizedeiben négy különböző (köztük három kisebbségi) nyelven oktató középiskola is nyílik – ami sehol másutt, még a fővárosban sem fordult elő – megfelelő az város multietnikus polgári közönsége elitképzési igényeinek. Legrégibbi, már a reformáció őskorában 1540-ben evangélikussá vált nagygyimnáziuma végig német nyelvű. Az 1837-ben induló katolikus gimnázium magyar-német oktatást végez. 1850-től alakul meg román párjuk, mely 1865-től főgimnázium. Végül 1885-től egy magyar állami főreáliskola is gazdagítja a helyi középiskolai kínálat palettáját. L. Mészáros 1988, 159-160.

¹⁰⁵ Szögi és Varga, 2011, 272-273.

¹⁰⁶ Az 1869-es népszámlálás eredményei, 230.

¹⁰⁷ Magyar statisztikai évkönyv 1912, 26.

¹⁰⁸ Magyar városok statisztikai évkönyve 1912, 123 és 125. adatoszlop.

¹⁰⁹ Láng 1884, 13.

¹¹⁰ Magyar városok statisztikai évkönyve 1912, 121 és 122. adatoszlop.

¹¹¹ Mészáros 1988, 206-208.

¹¹² Uo. 290.

¹¹³ Uo. 291.

¹¹⁴ Uo. 292.

¹¹⁵ L. Retegan 1999, 137-146, különösen 138-139.

¹¹⁶ L. uo. 141.

¹¹⁷ Magyar statisztikai évkönyv 1871, 456-464.

¹¹⁸ Magyar statisztikai évkönyv 1911, 12.

¹¹⁹ Uo. 332.

¹²⁰ A református és az unitárius egyház közönsége anyanyelv és családnevek szerint közismerten majdnem kizárólag magyar etnikumú volt. A római katolikusok ugyan közel egyharmados arányban német és főképp szlovák háttérűek voltak a dualista Magyarországon, de Erdélyben a nem magyar kisebbségek mindössze a katolikus népesség 7-8%-át képezték, a két törvényhatóságú jogú városban (Kolozsváron és Marosvásárhelyen) ennél is kevesebbet. L. Karády és Nagy, 1912, 287, 293, 299, 305.

¹²¹ 'Latin középiskola' egész kivételesen működött csak 1867 előtt, mint egyházi intézményeken kívüli városi vagy alapítványi algimnázium, nevezetesen Munkácson, Lőcsén és Újverbászon. Viszont az 1849-1850-es birodalmi iskolareform (az ún. *Entwurf*) porosz mintára beindította a latint nem oktató s erősebben a modern idegen nyelvi és természettudományos képzésre beállított reáliskolák kialakítását, melyben főképp egyes közületek (az állam és a városok) vállaltak részt. Az 1860-as években már 16 reáliskola volt az országban, igaz ebből Erdélyben csak egy nagyszebeni német-szász iskola. L. Mészáros 1988, 297.

¹²² L. Mészáros, 1988, 159-160 és 228-229.

¹²³ L. Mészáros 1988, a városok nevei alatt.

¹²⁴ Mivel ide nem terjeszkedett el az egyébként történelmileg az evangélikusok népességi súlyánál sokkal tekintélyesebb lutheránus gimnáziumok hálózata. A város elitiskolai kereslete túlságosan 'magyarnak' bizonyult és – ettől bizonytalannal nem függetlenül – túl kevés lutheránus hívó telepedett ide.

¹²⁵ Mészáros 1988, 103.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 261-316.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

¹²⁶ Nagy Péter Tibor 2000, 1327-1328.

¹²⁷ Így 1900-ban például a zsidó gimnazisták országos szinten a katolikusok számának alig 45%-át érték el, míg a reáliskolások között kis híján ugyanannyian voltak és a felső kereskedelmisták között már másfélszeresüknél is többen. L. *Magyar statisztikai évkönyv* 1901, 140 és 342.

¹²⁸ Az ilyenfajta 'rendi' besorolás nem elméleti konstrukció, hanem a dzsentri réteg és a hagyományos keresztény középosztály tagjainak fejében elevenen aktív képzetrendszer része, ami erősen befolyásolta a középiskola típus választását a nagyvárosokban, különösen a fővárosban, ahol volt választási lehetőség. Hasonlítható ez Kornis Gyula hírhedt megállapításához, hogy „a népiskola, a polgári és a középiskola egy-egy társadalmi osztály – kvázi rendi forma szerint tagolt – iskolatípus”. L. Nagy Péter Tibor 2000, 1315.

¹²⁹ A két másik régi unitárius iskola, a tordai gimnázium legelőször 1912-ben és a székelykeresztúri csak 1916-ban kezdett el érettségiztetni. L. Mészáros 1988, 260 és 269.

¹³⁰ Kolozsvár népessége 1869 és 1910 között viszonyyszámokban 100-ról 228-ra nőtt, párhuzamosan Temesvárral és Nagyváradval, de elmaradva Fiumétől (ahol a növekedés viszonylagos értéke 278 volt): Miskolctól (ahol ez az érték 239-et ért el) és főképp Budapesttől (325-ös növekedési rátával). Népszámlálási adatokból számított viszonyyszámok.

¹³¹ Felmérési eredmények szerint a Nagy Péter Tiborral együtt irányított ELITES08 kutatási projekt keretében (2008-2013): melyet az Európai Kutatási Tanács támogatott.

¹³² *A Kolozsvári magyar királyi* 1896, 134.

¹³³ Pálffy 2005, 95.

¹³⁴ *Magyar statisztikai évkönyv* 1874, 570.

¹³⁵ Az alapítási dátumot egyes források már 1877-re teszik. *Magyar statisztikai évkönyv* 1893, 142.

¹³⁶ Schach 1903, 44-45.

¹³⁷ Nagy, 1915, 128-147, itt 132 és 140.

¹³⁸ A Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia csak 1902/3-tól kezdve volt habilitálva főiskolai oklevelet kiadni, míg ezt a pesti Akadémia ezt már 1891/2-től megtehetette. L. szerk. Szögi László és Zsidi Vilmos 1995, 203. Bár több 'felső kereskedelmi' lépett fel indulásakor 'akadémia' névvel anélkül, hogy az oktatásban többet vagy mást nyújtott volna, mint egy szakosított középiskola, ezt 1895-től a kultuszminiszter betiltotta mindazoknak melyek nem biztosítottak az érettségén túlmenően legalább két éves felsőbb képzést és felvettek érettségi nélküli diákokat is. A pesti és a kolozsvári akadémia a két feltételt csak a századforduló körüli években teljesítette. L. Szécsényi és Zsidi 1921, 27.

¹³⁹ Zsidi 2006, 38 és köv. Bár ebbe a kétéves Akadémiába már 1891-től iratkoztak be 'kereskedelmi érettségivel' rendelkező diákok, hivatalosan csak 1899-ra teszik az Akadémia születését. L. Szécsényi és Zsidi 2021, 43 és 49.

¹⁴⁰ Schack 1913. Nem lapszámozott táblázat a 'kereskedelmi érettségizettekről' iskolák szerint: Zahl der an den einzelnen höheren Handelsschulen von 1860 bis 1910 mit Reifeprüfung absolvierten Schüler.

¹⁴¹ Nagy Adrienn 2017, 110.

¹⁴² Uo. 117.

¹⁴³ Nagy Adrienn 2015, 143.

¹⁴⁴ Uo. 142.

¹⁴⁵ Uo. 143-144.

¹⁴⁶ Nagy Adrienn 2017, 119.

¹⁴⁷ Pesten a zsidók aránya 1885 és 1905 között végig 75% és 82% között mozgott. Nagy Adrienn 2017, 111, 118.

¹⁴⁸ Például 1888-ban 21,3%-ra. *Magyar statisztikai évkönyv*, 1889, 165. Hasonló előfordult másutt is, így Szegeden, ahol 1886-1889-ben a helyi iskola padjait csak 20,4% erejéig foglalták el zsidó diákok.

(Az iskola éves értesítőiből gyűjtött adatok.) Más forrás a kolozsvári iskolában 1885-ben 35%, 1890-ben 24%, 1900-ban ismét 34% és 1905-ben már 37%-ot talált. (Nagy Adrienn 2017, 118.) A felső kereskedelmi hallgatóságának felekezeti kötöttsége nagyrészt a helyi (városi) közönség összetételétől függött az általános csoportrajzot iskolaválasztási trendek mellett. Mindenesetre a középiskolák szintjén mindenütt megfigyelhető 'zsidó túlliskolázás' a felső kereskedelmikben volt a leglátványosabb (sorrendben) a reáliskolák, majd a gimnáziumok előtt.

¹⁴⁹ Schack 1913, 141-142.

¹⁴⁹ Nagy Adrienn 2015, 141.

¹⁵¹ Nagy Adrienn 2017, 115.

¹⁵² Schack 1913, 203.

¹⁵³ *Magyar statisztikai évkönyv* 1889, 168, 170,

¹⁵⁴ A *Magyar statisztikai évkönyv* 1900 már kétfajta ilyen típusú iskolát ismer: 677 középiskolákon kívüli „ipari és kereskedelmi szakiskolát” (uo. 316) és az elemi népiskolákhoz csatolt s nem kevesebb, mint 1639 „gazdasági ismétlő iskolát” (uo. 339).

¹⁵⁵ Sántha 2010.

¹⁵⁶ Az adatok forrása Mészáros 1988, különösen 317-32

¹⁵⁷ Nagy Adrienn 2015, 145.

¹⁵⁸ Mariska 2022/A, 26.

¹⁵⁹ Szögi és Varga 2011, 266.

¹⁶⁰ *Magyar statisztikai évkönyv* 1874, 568.

¹⁶¹ L. Maizner 1890, 32.

¹⁶² Offner és von Killyen, (1912).

¹⁶³ Szögi és Varga 2011, 265.

¹⁶⁴ uo, 266.

¹⁶⁵ Mariska 2022/B, 251.

¹⁶⁶ Uo. 251.

¹⁶⁷ Uo.202. Egyedül a természettudományi tárgyak oktatását hagyták ki az új Orvosi kar tantervéből, hiszen ezek ugyanakkor alapított Matematika és Természettudományi Kar tantervében kaptak helyet. Mariska 2022/B, 202.

¹⁶⁸ Uo. Mariska 2022/B, 241.

¹⁶⁹ Mátrai 1871, 32.

¹⁷⁰ Ezt a forrást Dr Szögi Lászlónak köszönhetem, aki a Csongrád Megyei Levéltárban azonosította. A lista feltehetően a jelzett években diplomát szerzettek nevét tartalmazza. Dr Szögi szerint ehhez a töredékhez hasonlítható az a 114 jogi diplomás, akiről tudjuk, hogy tanulmányaikat a Kolozsvári Jogakadémián kezdték 1869-1871 között, de végül már az Egyetemen zárták le.

¹⁷¹ Pál-Antal Sándor in Draskóczy et al. 2018, 379-390, különösen 384-385.

¹⁷² *Magyar statisztikai évkönyv* 1874, 570.

¹⁷³ Marjanucz et al. 2019, 10 és 17.

¹⁷⁴ Szögi és Varga 2011, 265.

¹⁷⁵ L. Karády 2022, a 2/2. táblázat adatait.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ Uo..

¹⁷⁸ *Magyar statisztikai évkönyv* 1905, 401.

¹⁷⁹ Összesítések a *Magyar statisztikai közlemények* 56, 712-781 adatai alapján.

¹⁸⁰ Szász 1986, 1613. Orbán Balázs írta, hogy „Magyarországon úgy dotálva, mint a szász papság, semmiféle osztály sincs”.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 261-316.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

- ¹⁸¹ Az összehasonlítások forrásai 1890-re: *Magyar statisztikai évkönyv* 1893, 29: *Magyar statisztikai közlemények* 16, 203.
- ¹⁸² Mariska 2022, 30. Lásd még ugyanerre Szász Lajos 2017.
- ¹⁸³ Gálffy 1996, 194.
- ¹⁸⁴ Russel et al. 2009, 17.
- ¹⁸⁵ A Református teológia két osztálya 1850 és 1862 között a Kolozsvári református gimnáziumban működött. Ekkor áthelyezték Nagyenyedre 1895-ig. L. *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945 (1947/48)-ig*. Kézirat az iskolázás levéltári forrásairól, 42.
- ¹⁸⁶ *A Kolozsvári magyar királyi* 1896, 88, 92.
- ¹⁸⁷ Gazda 1997, 37. L. még Schack 1903, 47.
- ¹⁸⁸ Az alapítási dátumok legtöbbjét l. *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945 (1947/48)-ig* c. kéziratban terjesztett levéltári kiadványban.
- ¹⁸⁹ Marjanucz et al. 2019, 35.
- ¹⁹⁰ Szász 1986, 1610.
- ¹⁹¹ Igaz, a Pécsi Tudományegyetem evangélikus teológiájának Sopron lesz a székhelye.
- ¹⁹² Márki 1922, 44, 60, 61, 76.
- ¹⁹³ Uo. 44.
- ¹⁹⁴ L. Karády 2022, 431. Az itteni 3/2. táblázat alján a görög vallások nem magyar és nem német családnévű részlege az 'egyéb vallás és nemzetiség' kategóriában az egész kolozsvári egyetemi hallgatóság 9,1%-át teszi ki. Ez a helyzet azonban az időben erősen módosult. A kezdetben elenyésző, a hallgatóság tizedét sem elérő román diákok a dualista kor végén már a jogi kar padjainak 15%-át és az orvosi kar nem kevesebb, mint 24%-át foglalták el. L. Faragó 2001, 118.
- ¹⁹⁵ Kovács és Takács, 2016, 10.
- ¹⁹⁶ Uo. 118. 19.
- ¹⁹⁷ Mariska 2022/A, 48.
- ¹⁹⁸ Tóth 2022/B, 305.
- ¹⁹⁹ Faragó 2001, 118.
- ²⁰⁰ Gaál 2000.
- ²⁰¹ Kovács és Takács 2014, 12.
- ²⁰² Gaál 2000.
- ²⁰³ Kovács, 2012, 152.
- ²⁰⁴ Uo. 170-171.
- ²⁰⁵ *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem*, id. mű.
- ²⁰⁶ Mariska 2022/B, 243-244.
- ²⁰⁷ Uo. 43.
- ²⁰⁸ Mariska 2022/A, 45.
- ²⁰⁹ Uo. 47.
- ²¹⁰ Uo.
- ²¹¹ Uo. 46.47,
- ²¹² Faragó 2001, 118.
- ²¹³ Mariska 2022/A, 44.
- ²¹⁴ Uo. 45.
- ²¹⁵ Faragó 2001, 117,
- ²¹⁶ Faragó et al. 1996, 27.
- ²¹⁷ Márki 1922/B, 34.

²¹⁸ L. Péter H. Mária

1919.

²¹⁹ Berzeviczy 1894, 89.

²²⁰ Mariska 2022/A, 22, 30.

²²¹ *Magyar statisztikai évkönyv* 1871, 4446 és 454. Míg a keresztény egyházak papképzésének számai és körülményei az irodalomban a felsőoktatás többi részéhez hasonlóan jól dokumentáltak, a zsidóknál a belső megosztottság és az állami kontroll gyengesége következtében nincs így. A neológ zsidóság 1877-ben alapított állami rabbiképzőjének diplomásai jól azonosítottak a statisztikákban, de a többi – többségi – izraelita hitközség szellemi vezetői egyáltalán nem.

²²² Uo. 1914, 290.

²²³ *Magyar statisztikai évkönyv* 1871, 455 és uo. 1914, 290.

²²⁴ Karády 2022, 421-423.

²²⁵ L. a 2/1. táblázatot: Karády 2022, 417.

²²⁶ A Vallás és közoktatási miniszter éves jelentéseiből nyert adatok.

²²⁷ Ezeket az összehasonlításokat az adatközlés pontatlanságai is megnehezítik illetve kérdésessé teszik. A hallgatóság statisztikái jelentősen eltérnek a rendes és (például a Pesti egyetemen igen nagyarányú) rendkívüli hallgatók bevonásával vagy a téli és a nyári félévben, nem beszélve az e korban nem ritka, a kézi számlálásból és adatösszegezésből adódó (fentebb már felemlített) hibákról.

²²⁸ 1870-ben ez 1335 katolikus diákot jelentett, 1892/3-ban 1348-at. L. *Magyar statisztikai évkönyv* 1871, 443 és uo. 1894, 294.

²²⁹ A zsidók egyetemi részvételének különbségeinek Kolozsvár és Budapest között jó áttekintését nyújtja a 3/1. táblázat in Karády 2022, 428.

²³⁰ Kiadatlan eredmények a Központi statisztikai hivatal táblázataiból, melyeket a felekezeti népességek nemek szerint elért iskolázottságára vonatkoznak. A felmérés megyesoros és a törvényhatósági jogú 2 városra vonatkozó eredményeire l. Karády és Nagy 1912.

²³¹ A 27 kisvárost érintő kutatásban a férfiaknál az örmények 14%-a legalább 8 középiskolai osztályt és összesen 28%-uk legalább 4 középiskolai osztályt végzett. Ugyanezek a jelzések az evangélikusoknál 10% és 24,4%, a zsidóknál 9,6% és 23% és a római katolikusoknál 8,5% és 18,2% voltak.

²³² Ez azzal valószínűsíthető, hogy a neológia erősen a nagyobb városokban fejlődött ki. Márpedig az ország zsidóságának 1910-ben 22,4%-a volt fővárosi és csak további 10,8%-a élt a törvényhatósági jogú nagyobb városokban. (Az 1910-es népszámlálás eredményeiből számított arányok.)

²³³ Az egyetem 152 azonosított nevű oktatója között 92 magyar, 37 német és mindössze 8 más családnevűt találni 15 magyarosított nevűvel (akiknek ismeretlen az eredeti neve). Román tanárt csak egyet lehetett – nehezen – azonosítani, Gregoriu Silasit, az első román tanszék betöltőjét, aki azonban a magyar forrásokban már Szilasi Gergely néven szerepel a korabeli névmagyarosítási elvárásoknak megfelelően. Nem is tudott hosszasan posztján maradni, mert elbocsájtották 1885-ben a nacionalista román diákság pártolásának vádjával. L. Tóth 2022/B, 303-304.

²³⁴ Karády 2022, 434.

²³⁵ L. a táblázatot uo.

²³⁶ Karády 2022, 481. Az egész Kolozsvári egyetemre (a gyógyszerész szakosokon kívül) vonatkozó adatok szerint a kimutatott ösztöndíjasok harmada becslés szerint román lehetett, mivel görög keletiek és katolikusok nyerték el az összes ösztöndíj 30,4%-át.

²³⁷ A számítások forrása: Sigmirean Cornel és Aurel Pavel (2001): *Fundatia „Gojdu”, 1871-2001*, Targu Mures.

²³⁸ A Gojdu alapítvány ösztöndíjasainak listáján uo. a két egyetemen 695 ösztöndíjast lehetett azonosítani s ebből Kolozsváron 245-t 1869 és 1918 között, míg az összes görög keleti és katolikus ösztöndíjas száma a kolozsvári diákság prozopográfiája szerint 634 volt. (L. Karády 2022, 481.). Mivel a Gojdu alapítvány csak

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 261-316.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

ortodox vallásúakat támogatott és prozopográfiai kimutatásaim szerint Kolozsváron majdnem kétszer annyi uniátus mint ortodox hallgató tanult, ajánlja magát a következtetés, hogy az ortodox román diákok sokkal jobban el lehettek látva ösztöndíjjal, mint katolikus társaik, illetve beiratkozásuk sokkal inkább függött ösztöndíjaktól, mivel csak a Gojdu alapítványtól a fenti számokon alapuló becslés szerint megkapták az összes külön a románságnak ajánlott támogatás több mint harmadát.

²³⁹ Karády 2022, 434.

²⁴⁰ Uo. 431.

²⁴¹ A szépművészeti akadémián és a zenei konzervatóriumban már kezdettől fogva felvettek nőket az 1870-es évek végén, de másutt – pl. a pesti iparművészeti akadémián, vagy a kolozsvári kereskedelmi akadémián csak a Világháború éveitől kezdve (a intézmények hallgatóinak prozopográfiai listái alapján).

²⁴² *Magyar statisztikai évkönyv* 1900, 362.

²⁴³ Karády 2022, 446.

²⁴⁴ Uo. Az egyik első s a háború alatt még tanulmányait végző medikáról Tompa Andrea remek regényében lehet olvasni. L. Tompa 2018.

²⁴⁵ Míg 1914-ben 245 lány érettségizőt avattak, négy évvel később ennek már több mint két és félszeresét, 645-öt. A *Magyar statisztikai évkönyvek* adatai.

²⁴⁶ Karády 2022, 446-447.

²⁴⁷ Az 1908 óta publikált statisztikákból az érettségiző lányok vallására kiszámítható, hogy a kortársak mintegy 5%-át képviselő zsidó lányok 1908-1914-ben az érettségizett nők 41,6%-át és az első négy háborús év alatt is 38,2%-át képezték.

²⁴⁸ Ferenczi 2010, 22.

²⁴⁹ Beluszky 1990, 25.

²⁵⁰ Vörös 1979, 15.

²⁵¹ Adatforrás a Nagy Péter Tiborral közzétett adatbankjaink sorozata a Központi Statisztikai Hivatal levéltár által az 1910-es népszámlálás eredményeiből összeállított kiadatlan táblázatokból, melyeket Nagy Péter Tibor kutatott fel és állított össze. Ezek nemek, felekezetek, korcsoportok, vármegyék és törvényhatósági jogú városok szerint (a választott kategóriák határain belül, pl. a főiskolai diplomásokra nincs külön jelzés a 8 középiskolai osztályt végzettekben belül) elég pontos adatokat nyújtanak a népesség iskolázottsági szintjéről. Erdélyre lásd Karády és Nagy 2009.

²⁵² Mivel Brassó ekkor még nem volt törvényhatósági jogú, így nem szerepelt az ilyen városoknak a megyékkel azonosan kijáró részletesebb statisztikaiban.

²⁵³ Karády és Nagy (2006): 52-53. Ennek a komplex témakörnek a vizsgálata a városhálózat és az iskolázottság egyenlőtlen területi fejlődéséről a dualizmus alatt meghaladja írásunk kereteit.

²⁵⁴ Karády és Nagy 1909, 302-303.

²⁵⁵ A statisztikai adat határa nem feltétlenül a középiskolai érettségi, hanem az akár érettségi nélküli nyolc középiskolai osztály elvégzése (ami már elég volt egyes szakfőiskolákra, például a tisztképző Ludovika Akadémiára való felvételhez): beleértve a csak három osztályos 'felső kereskedelmi' és az akkoriban szintén három éves tanítóképző főiskolák diplomásait is. A 8 osztályos kategóriába tartoztak természetesen a felsőoktatás diplomásai és az egyetemre beiratkozottak, sőt valószínűleg – mivel ezek az érintettek által bejelentett vagy igazolt adatok – azoknak a szakfőiskoláknak a volt diákjai is, akiknek tanulmányait (egyes teológiakon, mezőgazdasági főiskolákon vagy kereskedelmi akadémiákon) az 1900-as évek előtt még nem kötötték egyértelműen érettségéhez. (A művészeti akadémiákon azután is többé-kevésbé ez a gyakorlat érvényesült.) Ami még jobban torzítja a szellemi munkát végző női 8 osztályosok 1910-re publikált adatait, az a népszámlálás feldolgozásánál rendszeresített szabály, melynek értelmében 8. osztályosnak számították azokat a nőket is, akik a 8 osztályos női középiskolák tényleges megjelenése előtt letették a 6

osztályos 'felsőbb lányiskolák' végvizsgáját. (Nagy Péter Tibor közlése.) Mindebből sajnos sok bizonytalanság és adatvariáció származik a 'szellemi munkások' publikált számaiból.

²⁵⁶ A források Nagy Péter Tibor gyűjtéséből kiadott vagy kiadás alatt álló megyesoros s a törvényhatósági jogú városokra külön kiterjesztett adatbankjainkban találhatók, melyek ezeknek a korcsoportos iskolázottsági jelzéseknek további finomításait teszik lehetővé. L. idevágó publikációinkat a sorozat korábban idézett kötetei mellett: Viktor Karády, Peter Tibor Nagy (eds.): *Educational Inequalities and Denominations, Database for Transdanubia, 1910*, Budapest, Oktatókutató Intézet, 2003. *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*. Budapest, Wesleyan Theological Academy, 2004, 2 kötet. <http://mek.oszk.hu/10900/10963/> és <http://mek.oszk.hu/10900/10963/>.

²⁵⁷ A számítások adatforrása: *Magyar statisztikai közlemények* 64,

²⁵⁸ Kolozsváron 1890-ben 84% magyar ajkú lakost számoltak össze 4% németajkúval és 10% románajkúval. Marosvásárhely még ennél is 'magyarabb' volt 90% magyar nyelvű, 3,1% német nyelvű s mindössze 4,7% román nyelvű lakossal. L. *Magyar statisztikai évkönyv*, 1893, 34. A németajkúak közé sorolták, mint ismeretes, a jiddis anyanyelvű zsidókat is.

²⁵⁹ *Magyar statisztikai évkönyv* 1893, 37-38..

²⁶⁰ *Magyar statisztikai évkönyv*, 1913, 28-29.

²⁶¹ Így 1910-ben az összes gazdasági tisztviselőnek (9611) mindössze 2,8%-a lakott Budapesten és 3,2%-a más törvényhatósági jogú városban. L. *Magyar statisztikai közlemények* 56, 492-493 és 496-497.

²⁶² A megnevezés sajnos nem egyértelmű, mert előfordulhatott, különösen az iparosodottabb városokban, melyekre itt is utalunk, hogy a 'gazdász' már nem gazdatisztet, hanem nagyüzemi vagy banki alkalmazásban lévő közgazdászt jelenítsen meg. A szakma csírájában már létezett, éppen a századfordulón főiskolává váló két (budapesti és kolozsvári) kereskedelmi akadémia és a jogi karok és akadémiák statisztikai és ehhez hasonló kurzusai jóvoltából, de igazi önálló 'szakmásátása' csak a világháborúk között kezdődik, jórészt a Pesten nyíló 'közgazdasági kar' örve alatt.

²⁶³ Somogyi 1942, I. a tanulmányba befűzött, számozatlan oldalú 'országos tehetségterkép'.

²⁶⁴ Az egyetemek és főiskolák bemutatásánál persze a statisztikák jelzik az oktató személyzet számait s néha más demográfiai adatait is. Ezek azonban nincsenek jelezve a rétegezettség adataiban

²⁶⁵ Bizonyos átfedések persze előfordultak, főképp az iskolarendszerben, mérnököknél és az orvosi szakmákban, amikor az elvileg magánvállalkozó értelmiségi állami vagy nagyobb magánpiaci intézményben kapott állást. Az orvosi és tanári mesterségek túlnyomó többségére ez biztosan nem állt.

²⁶⁶ *Magyar statisztikai közlemények* 56, 780.

²⁶⁷ Uo. 764-765. Igaz ez az aránytalanság már nem mutatkozott ilyen mértékben az egészségügyi kategória többi résztvevőjénél, a gyógyszerészeknél és az állatorvosoknál. L. uo. 766-771.

²⁶⁸ A két erdélyi város ügyvédjei között a zsidóság részvétele egy harmad alatti volt a statisztikák szerint 1910-ben (melyek nem számoltak a kissé emelkedő arányú 'kitértekkel'): míg Nagyváradon vagy Nyugat- és Közép-Magyarország iparosodottabb városaiban már a kar felényit tették ki, Budapesten pedig nem kevesebb, mint 61%-ot. L. *Magyar statisztikai közlemények* 56, 737, 739. A zsidó jogászok előszeretettel foglalkoztak gazdasági ügyletekkel, így jelentősen hozzájárultak az ügyvédi kar szakmai megújulásához a sokasodó nagyvállalatok jogi problémáinak kezelése keretében.

²⁶⁹ néhány egyedi, a király által biztosított kivétellel.

²⁷⁰ L. Karády-Nagy 2009, 36-38 és *passim*.

²⁷¹ A Tisza-Maros köze népességének 1910-es publikálatlan iskolázottsági adatbankja alapján, felekezeti bontásban, melyet Nagy Péter Tibor azonosított a KSH levéltárában.

²⁷² A számítások forrását l. *Magyar statisztikai közlemények* 56, 432.

²⁷³ L. Karády-Nagy 2009, 302

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 261-316.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Karády: Kolozsvár – [Kolozsvár/Cluj]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.261-316>

- 316 -

²⁷⁴ L. Karády-Nagy 2003, 224.

²⁷⁵ Karády-Nagy 2009, 250 és Karády-Nagy 2003, 212.

²⁷⁶ A számítások forrása: Karády-Nagy 2009 és Karády-Nagy 2003.

²⁷⁷ A *Magyar statisztikai közlemények* 64. adatai alapján végzett számítások.

